

Sonja M. Dujmović
U OGLEDALU PROMJENA –
SRPSKO GRAĐANSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI 1918–1941.

HISTORIJSKE MONOGRAFIJE

Knjiga 18

Izdavač:

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju
Podgaj 6, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.iis.unsa.ba

Glavni i odgovorni urednik:

Dr. Enes S. Omerović

Recenzenti:

Prof. dr. Adnan Jahić

Dr. Radmila Radić

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(497.6=163.41)“1918/1941”

DUJMOVIĆ, Sonja

U ogleдалu promjena - srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941 / Sonja M. Dujmović. - Sarajevo : Institut za historiju Univerziteta, 2019. - 471 str. ; 25 cm. - (Historijske monografije ; knj. 18)

Registri. - Bibliografija: str. 389-414 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-649-31-8

COBISS.BH-ID 28645638

UNIVERZITET U SARAJEVU – INSTITUT ZA HISTORIJU

Sonja M. Dujmović

U OGLEDALU PROMJENA –
SRPSKO GRAĐANSTVO U BOSNI
I HERCEGOVINI 1918–1941.

Sarajevo, 2019.

SADRŽAJ

Riječ autorice.....	7
Uvodna razmatranja	11

I DIO

Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini do 1918.....	35
A. Izrastanje bosanskohercegovačkog srpskog građanstva u okviru Osmanskog Carstva.....	35
B. Srpsko građanstvo pod austrougarskom upravom.....	63
C. Srbi Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu.....	95

II DIO

Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941.	113
A. Pozicija srpskog građanstva u Bosni i Hercegovini tokom i nakon procesa ujedinjenja u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca	113
B. Bosanskohercegovačko društvo i njegova srpska komponenta	144
a. Srpsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini	144
b. Srbi u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine	155
c. Ekonomske prilike u Bosni i Hercegovini i srpsko građanstvo.....	194

III DIO

Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini u prelomnim događajima Kraljevine	235
A. Srpske stranke u Bosni i Hercegovini i ukidanje Pokrajinske uprave	235

B. Srpsko građanstvo prema šestojanuarskoj diktaturi	248
C. Srpsko građanstvo prema Vladi Milana Stojadinovića.....	268
D. Sporazum Cvetković – Maček i njegov odjek kod srpskog građanstva u Bosni i Hercegovini.....	300

IV DIO

Srpsko-pravoslavno sveštenstvo i njegova politička uloga u Bosni i Hercegovini u međuratnom periodu.....	323
---	-----

Zaključna razmatranja	377
Izvori i literatura	389
Imenski indeks.....	415
Geografski indeks	449
Concluding remarks	459

RIJEČ AUTORICE

Ma kako čudno zvučalo, naslov ovog ukoričenog rukopisa dat je prilično ishitreno i prije nego što je iščitao nakon mnogih godina. Ispostavilo se da je to bio skriveni nagovještaj neočekivanog suočavanja i sagledavanja vlastitih iskustvenih, spisateljskih i profesionalnih promjena. U dilemi, a već pred svršenim činom zbog unaprijed datog obećanja da će se tekst dati na objavljivanje, šta učiniti, u kojoj mjeri intervenirati, izbor se sveo na odluku o prihvatanju navedenih promjena i jednim dijelom odustajanje od negdje stečenog radnog postupka te upuštanja u dopunjavanje rukopisa u onim dijelovima teksta gdje su se praznine učinile očiglednim, zatim u dijelovima na koje su mi kolegijalnim i profesionalnim pristupom ukazali poštovani recenzenti, a djelomično i vlastiti podsticaj za korigovanje tokom ponovnog čitanja, što je vidljivo iz teksta, ali se nadam da neće umanjiti smisao cjeline.

Dakle, da svaki rukopis ima svoj put govori i ova pregledna studija o srpskom građanstvu u Bosni i Hercegovini u periodu 1918–1941. godine, u osnovi magistarska teza, odbranjena 22. novembra 2004. godine na Odseku za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu, pred komisijom u sastavu prof. dr Đorđe Stanić (mentor), prof. dr Ljubodrag Dimić i dr Radmila Radić, koja sticajem brojnih okolnosti sada pronalazi način da sa police, iz hrpe spisa, bude nakon toliko vremena uzeta, dorađena i uokvirena tako da udovolji eventualnoj značajnijim zainteresovanih.

Smisao objavljivanja nakon više od jedne decenije čini se da će se naći u tome da posluži, prije svega, svim onim koji žele da steknu osnovnu predstavu o nastanku jedne nacionalne, srpske društveno-političke grupe na bosanskohercegovačkom prostoru kroz državne i društvene promjene u vrijeme Osmanskog Carstva i Austro-Ugarske Monarhije, o iskustvima u Velikom ratu, brojnosti, prisutnosti u upravnim tijelima i ekonomskoj snazi tokom Kraljevine SHS / Jugoslavije te

o njihovoj političkoj orijentaciji i usmjerenjima tokom formativnih godina i događaja. Državno-politički, socijalni, ekonomski okvir za njihovo djelovanje, smješten u vremenskim i prostornim koordinatama, određen i širim procesima nego onim dirigovanim odlukama vrhova carstava i Kraljevine SHS / Jugoslavije, direktno je vezan sa društvenim i političkim statusom, takođe je razmatran i ponuđen kao dodatna odrednica za razumijevanje društveno-političke uloge srpskog građanstva.

Sljedeći, ali jak i uznemirujući motiv je u poraznoj aktuelnosti.

Prirodom nastanka, bez ambicija da predstavlja iscrpno teorijsko i problematsko upuštanje u mnogobrojna pitanja koja se nužno nameću, te prepuštajući u velikoj mjeri da "izvori govore", predočeni tekst daje jedan pristup za upoznavanje sa jednim predvodničkim i odgovornim društvenim slojem srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Ovim tekstom se naravno ne iscrpljuju brojni društveno-politički i ekonomski procesi, čije su se posljedice značajno osjećale ne samo u tadašnjem vremenskom okviru nego su neke prepoznatljive i danas.

Ukoliko se istraživanje, ali i pisanje, posmatra kao putovanje na kojem se njegova težina, ali i ljepota razotkriva u provjeri vlastitih pretpostavki te njihovih potvrda ili obesmišljavanja i sticanju novih saznanja, kada se smisao pisanja ponovno preispituje, kada se nedoumice više razvijaju nego razrješavaju, onda mi je čast da na ovom mjestu pomenem one ljude koji su mi na tom putovanju pomogli.

Istraživački rad su mi učinili ugodnim brojni ljudi posvećeni arhivskoj službi iz arhiva i biblioteka u kojima sam radila, ali lakšim i prijatnijim su ga učinili dragi, strpljivi i tolerantni ljudi – Saša Beltram iz Historijskog arhiva u Sarajevu, Mina Kujović iz Arhiva Bosne i Hercegovine, Olgica Lalević i Petra Rađen iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Na brojnim odmorištima na tom putu, kada je potrebno da se istraženo i propitivano provjeri, svakom ko se bavi ovim poslom treba dijalog sa profesionalnom, kritički nastrojenom i dobronamjernom osobom. Stoga najveću zahvalnost i sreću u dugogodišnjem susretanju dugujem jedinoj sagovornici sa kojom sam mogla podijeliti to iskustvo, Seki Brkljači.

Uvaželim, istraživanju i znanju posvećenim, kolegijalnim i po uloženom trudu i vremenu velikodušnim recenzentima dr Radmili Radić, naučnoj savjetnici

u Institutu za noviju istoriju Srbije u Beogradu, i prof. dr Adnanu Jahiću sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, zahvaljujem se na njihovim sugestijama i konstruktivnim kritikama koje uveliko oblikovale verziju knjige koja je pred vama.

Za strpljenje i razumijevanje koje je iskazao prema meni zahvaljujem se kolegi i uredniku ove knjige dr Enesu Omeroviću.

Pitanje u kojoj su mjeri prošlost, procesi, grupe i pojedinci shvaćeni i objašnjeni, ostaje otvoreno. Od sada knjiga je otvorena za kritike i osnov je za provjeru u budućim istraživanjima. Sa sviješću da predočeni narativ ne može odražavati istorijsku stvarnost, nego da je to samo pokušaj njenog razumijevanja, svaku kritiku koja uočava povezanost između života sadašnjice i onog napisanog, prihvatam.

Fondaciji za izdavaštvo zahvaljujem na finansijskoj podršci.

U Sarajevu, 1. septembra 2019. godine

UVODNA RAZMATRANJA

Jedno od pitanja kojem je, kako bosanskohercegovačka, tako i nekadašnja jugoslovenska historiografija poklonila nedovoljnu pažnju jest tretiranje srpskog građanskog segmenta u Bosni i Hercegovini. Posebno se to odnosi na period između dva svjetska rata kada je građanstvo svih nacionalnih zajednica Bosne i Hercegovine u potpunosti dobilo mogućnost da iskaže svoje političke zahtjeve, ideološke stavove i da se u odnosu na njih i diferencira unutar svakog nacionalnog korpusa. U momentu rada na prvoj verziji, prije deceniju i po, tada neistražena tema bila je nesumnjivo i interesantna i značajna za historiografsko istraživanje, obradu i analizu, kao i za shvatanje istorijskih zbivanja koja će uslijediti nakon ovog perioda, te je predstavljala, i to je još uvijek, zbog svoje sadržinske nepoznanice – veliki izazov. Iz tog razloga, kao uspjeh ćemo smatrati barem okvirno postavljanje zadatog problema, čiji svi segmenti ni u kom slučaju neće biti u potpunosti elaborirani, nego poticajni za dalja traganja i traženja odgovora.

Odsutnost osnovnih historiografskih podataka o srpskom građanstvu u Bosni i Hercegovini u periodu 1918–1941. godine bio je osnovni motiv za istraživanje i potom pisanje ovog teksta. Da bi se ta zamišljena nakana što sistematičnije i jednostavnije prezentovala, izabrano je nekoliko formativnih godina i političkih događaja karakterističnih ne samo za prostor Bosne i Hercegovine nego značajnih i sudbonosnih i za politički život Kraljevine. Odnos bosanskohercegovačkog srpskog građanstva, u formi izjava i akcija vođa srpskih političkih stranaka, prema tim prelomnim tačkama činio se kao dobro polazište za rekonstrukciju osnovnih političkih stremljenja, motiva i djelovanja ove društvene grupe u naznačenom periodu. Velikim dijelom je ta namjera i zadržana. Naravno, naznačena konstrukcija ne bi bila održiva bez, bar u osnovnom obliku, kontekstualizacije i uočavanja raznovrsnih procesa i fakata koji su bili polazište za njihovo djelovanje.

U tom smislu postavilo se pitanje definisanja pojma srpsko građanstvo, njegovog nastanka, izrastanja u vremenu carstava, pa potom pitanja njegove brojnosti, ekonomske snage, pozicioniranosti u upravnim tijelima Kraljevine te političke organizacije i orijentacije u promjenama u monarhističkoj državi. Dugovremeni otklon od istraživanja “građanske”, “buržoasko”, “kapitalističke”, “hegemone” skupine bio je rezultat društveno-političkih, ideoloških i beskompromisnih postulata, koji je bio nametnut bosanskohercegovačkoj historiografiji. Istovremeno, razlog leži i u činjenici što je društveno-politička garnitura na vlasti imala potrebu utemeljiti i osnažiti vladajuću komunističku, te kao i u svakoj praksi relativno dosegnutu socijalističku ideologiju i njene nosioce, pa je potreba za historiografskim istraživanjem radničkog pokreta i njenim nosiocima institucionalno i sprovedena osnivanjem Instituta za radnički pokret u Sarajevu 1958. godine. Da nominacija nikada nije slučajna, govori i njegovo preimenovanje u Institut za istoriju 1973. godine, kada se počinju istraživati i teme vezane za nosioce i zagovaratelje starih, sa istorijske scene uklonjenih režima.

Prvi osvrt na stanje historiografije desio se decembra 1966. godine, kada je na *Savjetovanju o stanju i problemima istorijske nauke u Bosni i Hercegovini* u organizaciji Savjeta za naučni rad Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine i Komisije za istoriju Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine učestvovalo osam istoričara. Zaključci tom prilikom uglavnom su se odnosili na “materijalne uslove za rad i razvoj istorijske nauke, posebno zadatke Instituta za istoriju radničkog pokreta, zatim Akademije nauka, koja je tek bila prerasla iz Naučnog društva i Katedre za istoriju na Filozofskom fakultetu”. To je uključivalo rad na objavljivanju istorijskih izvora, “potrebu naučnih sinteza” te “značaj i razvijanje naučne kritike”.¹ Nakon nešto više od petnaest godina, na *Savjetovanju o historiografiji Bosne i Hercegovine (1945–1982)*, održanom u Sarajevu 11. i 12. februara 1982. godine, u osvrtu na rezultate historiografije koji se tiču međuratnog perioda dr Ibrahim Karabegović je prethodno naveo da se radi o “mladoj historiografiji, koja se praktično razvija tek u novoj Jugoslaviji, historiografiji bez oslonca na naučnu tradiciju” te da je neophodna “analiza političkog života i političkih odnosa u Bosni i Hercegovini, njenog političkog

¹ Savjetovanje je okupilo Esada Pašalića, Antu Babića, Desanku Kovačević, Branislava Đurdeva, Nedima Filipovića, Hamdiju Kapidžića i Milorada Ekmečića. – Iz diskusije Envera Redžića, *Savjetovanje o historiografiji Bosne i Hercegovine (1945–1982)*, (Sarajevo, 11. i 12. II 1982), Posebna izdanja LXV, Odjeljenje društvenih nauka 12, ANUBiH, Sarajevo, 1983, 153.

i administrativnog položaja u okviru Jugoslavije...”² Pomenuto je i “odsustvo cjelovitih zahvata”. Da se do početka osamdesetih godina nekad rigidno polazište sve više ublažavalo i da su istraživanja krenula u pravcu osvajanja znanja o građanskim politikama, vladajućim u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije, govore monografije Tomislava Iška *Djelatnost HSS u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature* i Atifa Purivatre *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine SHS te već urađen projekat Vjerske zajednice i politička zbivanja u Bosni i Hercegovini od austrougarske okupacije 1878. do 1945. godine*, koji nije nikada objavljen u cjelini, nego kao posebne studije.³ Započeo je i rad na istraživanju djelatnosti Saveza zemljoradnika i Radikalne stranke (dr Tomislav Kraljačić) u Bosni i Hercegovini, što je u prvom slučaju rezultiralo monografijom Milana Gakovića, dok drugi projekat nije nikada objavljen, pa se trenutno i rukopis projekta smatra izgubljenim. U svojoj diskusiji dr Enver Redžić,⁴ dugogodišnji direktor Instituta, otvorio je i pitanje podjele istorijske nauke na građansku i socijalističku, odnosno njenih kriterija, i upozorio da se ovoj prvoj “a priori pridodaje pejorativno određenje”, međutim “nije sve nenaučno što pripada građanskoj niti je sve naučno što nastaje u socijalističkoj epohi razvoja historiografije”.⁵ Nije nevažno napomenuti da su se tada istoričari suočavali sa bazičnim problemom prilikom istraživanja, jer je u tom momentu 85% građe bilo u podrumima, premda je, po riječima Bože Madžara, direktora Arhiva Bosne i Hercegovine, arhivska služba za svega 35 godina postojanja napravila pravo čudo, budući da “kod nas nije bilo nikakve tradicije u zaštiti arhivskog dokumenta, jer je prvi

² Ibrahim Karabegović, “Kratak osvrt na rezultate poslijeratne historiografije o međuratnom periodu istorije naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine”, *Savjetovanje o historiografiji Bosne i Hercegovine (1945–1982)*, (Sarajevo, 11. i 12. II 1982), Posebna izdanja LXV, Odjeljenje društvenih nauka 12, ANUBiH, Sarajevo, 1983, 79, 80.

³ U projektu su učestvovali dr Luka Đaković, dr Tomislav Išek, mr Rafael Brčić, dr Božo Madžar, Mitar Papić, dr Nusret Šehić, dr Mustafa Imamović i Moni Finci. Nakon nepunih trideset godina objavljena je knjiga Mustafa Imamović, *Vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji između dva svjetska rata*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008. Nešto ranije objavljeni su, vjerovatno dozvolom porodica, radovi Bože Madžara i Mitra Papića, o čemu će još biti riječi.

⁴ Enver Redžić (1915–2009), završio je germanistiku, jugoslavensku književnost i istoriju na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1940. godine, aktivan učesnik Narodnooslobodilačke borbe 1941–1945, vijećnik ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a. Nakon kratke profesure na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1950–1952, bio direktor izdavačkog preduzeća Svjetlost u Sarajevu (1952–1959) te direktor Instituta za istoriju radničkog pokreta 1960–1971. Od 1984. godine redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

⁵ Iz diskusije Envera Redžića, 155.

arhiv osnovan 1947. godine”.⁶ Znači da su prvi historiografski rezultati koji se tiču “građanskog” društva, političkih stranaka i njihovog djelovanja bili velikim dijelom značajan rezultat napora i snalaženja pojedinih autora, pa se i sredinom osamdesetih registrovalo da se mnoge smjernice i inicijative “U praksi ... nisu ili su veoma malo nalazile primjenu.” Upućen je poziv za “metodično istraživanje cjelokupne prošlosti Bosne i Hercegovine, koja mora biti oslobođena mitologizacije, predubjeđenja i površnih ocjena”.⁷ Osvrt sa kraja devedesetih godina bio je poziv za očuvanje ljudskog i profesionalnog dostojanstva historičara te angažovanje na podizanju novih kadrova koji će biti odgovorni (pod)nosioци političkih i ideoloških tereta nametnutih historiografiji, a na tragu vlastitog napretka u pozivu i slobodi.⁸ Razloge za odsustvo promišljanja međuratne historiografije na nedavnom okupljanju historičara treba tek razmotriti.⁹

Podstrek za istraživanje društveno-istorijskih struktura i grupa, mimo radničkog pokreta, i strogo uzevši političke istorije u vidu utvrđivanja činjenica, datuma onih više, ali i onih manje važnih, naročito izražen u monografijama i hronikama lokalnih zajednica, te “otvaranje vrata” drugim humanističkim naukama, srodnim i komplementarnim historiografiji, krenuli su sa uvidima o istoriji historiografije iz susjedstva i sa poticanjem za primjenu teorijskih saznanja.¹⁰

⁶ Iz diskusije Bože Madžara, *Savjetovanje o historiografiji Bosne i Hercegovine (1945–1982)*, (Sarajevo, 11. i 12. II 1982), Posebna izdanja LXV, Odjeljenje društvenih nauka 12, ANUBiH, Sarajevo, 1983, 147.

⁷ Nusret Šehić, “Novine u programiranju i organizovanju naučnog rada u historiografiji u Bosni i Hercegovine”, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, god. XXI, br. 22, 1986, 15, 16.

⁸ Sonja Dujmović, “Molimo tišinu’ – Prilog kritici historiografije međuratnog perioda 1918–1941”, *Prilozi, Referati sa Međunarodnog naučnog skupa “Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980–1998”*, održanog 4. i 5. novembra 1999. godine u Sarajevu, Institut za istoriju, Sarajevo, br. 29, 2000, 449–453.

⁹ Međunarodna naučno-kulturološka konferencija “Historiografija o Bosni i Hercegovini (2001–2017) godine”, održana 21. i 22. juna 2019. godine u organizaciji Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

¹⁰ Mirjana Gross, *Historijska znanost: razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb, 1976 (2. izmijenjeno i dopunjeno izd.), Zagreb, 1980; Đorđe Stanković, *Iskušenja jugoslovenske historiografije*, Rad, Beograd, 1988; Andrej Mitrović, *Raspravljajući sa Klio, o istoriji, istorijskoj svesti i historiografiji*, Svjetlost, Sarajevo, 1991; Andrej Mitrović, *Propitivanje Klio. Ogleđi o teorijskom u historiografiji*, Vojska, Beograd, 1996; Đorđe Stanković, Ljubodrag Dimić, *Istoriografija pod nadzorom*, I–II, Službeni list Srbije, Beograd, 1996; Mirjana Gross, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Novi Liber / Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Zagreb, 1996/2001; Ljubodrag Dimić, “Jugoslovenska država i historiografija”, *Tokovi istorije*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, br. 1–4, 1999, 326–339; Zdenka Janeković-Römer, “O pisanju povijesti i znanju o prošlosti”, *Zbornik Mirjane Gross*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999, 445–458; Zdenka Janeković-Römer, “Povijesna spoznaja i metodologija povijesti u postmoderni”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, vol. 32–33, br. 1, 1999–2000, 203–221. Sa početkom novog stoljeća, tu su i novi prilozi: Milorad Ekmečić, “Promenljiva sudbina pojma filozofija istorije”, *Istorija 20. veka*, Institut

To će se pokazati vrlo korisnim kao saznanje jer, kako se pokazalo, definisanje pojma srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini je u osnovi teoretski, ali u istraživanju praktični problem, naročito s obzirom na u literaturi prisutna definisanja kao “srpska buržoazija”, “srpska građanska klasa”, “srpska politička elita” i sl., odnosno do “stvaranja različitih termina za opisivanje istog fenomena...”¹¹

Sušтина svih elitističkih koncepcija, bliskih religijskim, kreće sa postavkom o nejednakosti u društvu, društvenom podjelom na grupu vladajućih i onu nad kojima se vlada, koja se smatra “prirodnom” (Niče, *Volja za moć*), predodređenom i nepromjenjivom, te da su za taj odnos potrebni različiti mehanizmi koje će ga učiniti dugotrajnijim. Dakle, elite trebaju održavati kontinuitet svoje vlasti u društvu različitim sistemima i stalno, na razne načine, ispoljavati i potvrđivati svoju poziciju. U slučaju nesposobnosti elite, doći će do njene smjene, upravo zbog slabosti same elite, a ne snage podređenih. Kako je pojam moći (ukratko, mogućnost sprovođenja vlastitog interesa svim sredstvima, pa i silom),¹² vlasti (moć osnažena pravnim poretkom),¹³ ali i autoriteta (oblik moći) uvijek bio izazovan, njime su se oduvijek bavili mislioci raznih profila, filozofi, književnici, i teorijski ih uobličavali na različite načine. Pojedine teorije su donosile ideje kako vlast održati (Makijaveli, *Vladalac*), a pojedine kreću sa idejama kako tu društvenu podjelu bilo legalizovati (npr. teorija društvenog ugovora Ž. Ž. Ruso), bilo neutralisati (npr. revolucijom u marksizmu) i uspostaviti vladavinu jednakih / “jednakih” (kao teorija “jednakih mogućnosti” prihvaćena i u rodnoj teoriji).

za savremenu istoriju, vol. 18, br. 2, 2001, 99–114; Piter Berk, *Istorija i društvena teorija*, Equilibrium, Beograd, 2002; Todor Kuljić, “Postmoderna i istorija”, *Sociologija*, god. XLV, br. 4, 2003, 289–302; Nada Kisić Kolanović, “Historija i postmoderna teorija pripovijedanja: Hayden White i Dominic LaCapra”, *Časopis za savremenu povijest*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, vol. 35, br. 1, 2003, 217–233; Ana Stolić – Nenad Milenović, “Poricanje i odbrana istorije: postmodernizam, poststrukturalizam i istorijska nauka”, *Istorijski časopis*, Istorijski institut, Beograd, br. LII, 2005, 347–376; Mirjana Gross, “O historiografiji u posljednjih trideset godina”, *Časopis za savremenu povijest*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, vol. 38, br. 2, 2006, 583–609; Predrag J. Marković, Nataša Milićević, “Srpska historiografija u vreme tranzicije – borba za legitimitet”, *Istorija 20. veka*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, vol. 25, br. 1, 2007, 145–166; M. Antolović, “Postmodernizam i/ili historiografija?”, *Tokovi istorije*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, br. 3–4, 2008, 177–197.

¹¹ P. Berk, *Istorija i društvena teorija*, 26.

¹² O religijskom porijeklu sile, društvenom podupiranju ovisnosti o zajednici, autoritetima uopšte i moralnim autoritetima te načinima mobilizacije svijesti kolektiva: Émile Durkheim, *Elementarni oblici religijskog života. Totemistički sustav u Australiji*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2008, 248, 250–257.

¹³ “Vlast u sasvim uopštenom smislu moći, tj. mogućnosti da se sopstvena volja nametne ponašanju drugih, može se javiti u najrazličitijim oblicima.” – Maks Veber, *Privreda i društvo*, tom II, Prosveta, Beograd, 1976, 46.

U tom smislu konsultovana je literatura koja bi mogla ukazati na utvrđivanje i razrješenje suštine značenja ovog pojma, a na ovom mjestu biće reducirano i pojednostavljeno izdvojena samo ona koja ukratko pokazuje razvoj teorije o eliti, njene zajedničke elemente i varijacije. Među prvim bila je studija prvog začetnika sociološke nauke u Kraljevini, *Mostovi elite* Mirka Kusa Nikolajeva,¹⁴ koji u ovoj maloj sociološkoj hrestomatiji razmatra učenja M. Strinera, M. Vebera i V. Pareta, L. Nelsona, G. Mosca te Đ. Lukača, K. Marksa, Ž. Sorela i druge, pa osobenost elite vidi u njenoj “najizrazitijoj sposobnosti”, a srednji sloj vidi kao “darovite ljude, koji su neke vrste izvršnih organa elite”, odnosno “stručni aparat društva”.

Osvrćući se na učenje Vilfreda Pareta¹⁵ on pominje njegovu kasnije najviše korištenu teoriju o cirkulaciji elita,¹⁶ ne pominjući značajan uvid u sticanje moći na osnovu psiholoških matrica, ali smatra da pripadnici elite “dolaze na površinu” posredstvom “svjesnog i voljnog aktiviteta” i predviđa rukovodstvo “duhovne i tehničke elite u budućnosti”. Protivnik liberalizma Kus-Nikolajev prihvata učenje T. Masarika o tom sistemu kao protivniku “čudoređa”. Izlaz vidi u planskom sistemu i podržava ideju da “uprava države mora biti u rukama stručnjaka, a ne diletanata”.¹⁷ Kus-Nikolajev vidi opasnost u opštem pravu glasa, smatra katoličku crkvu “najdemokratskijom ustanovom ... sa potpunom ravnopravnošću svih članova zajednice” te se slaže sa kritikom Marksove teorije nastanka socijalizma jer je ovaj zapostavio tradiciju i čovjeka. Zbog svojih rasprava nakon II svjetskog rata bio je zatvaran i društveno izopšten.

Jedno od referentnih djela za izgradnju teorija elite i razumijevanje stvaranja elitnih grupa u društvu je i *Elita vlasti* S. Rajta Milsa,¹⁸ koji prati ambijent i

¹⁴ O životnom putu M. Kus Nikolajeva vidjeti: Dolores Ivanuša, “Životopis etnologa, sociologa i publicista dr Mirka Kus Nikolajeva (1896. – 1961.)”, *Časopis za suvremenu povijest*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, god. 35, br. 1, 2003, 235–248.

¹⁵ Pareto se pripisuje intelektualna odgovornost za pojavu totalitarnih i fašističkih ideja u Italiji. – Vukašin Pavlović, “Teorije elita u političkoj sociologiji klasične i savremene koncepcije”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Beograd, vol. 5, br. 5, 2011, 12.

¹⁶ Vilfredo Pareto, “The Circulation of The Elites”, u: *Theories of Society, Volume 1, Foundations of Modern Sociological Theory*, The Free Press of Glencoe, New York, (1961), 551–558. <https://archive.org/stream/theoriesofsociet01pars#page/550/mode/2up>.

¹⁷ Mirko Kus-Nikolajević, *Mostovi elite*, Izdanje knjižare A. Čelap, Zagreb, 1940, 46.

¹⁸ Rajt S. Mills, *Elita vlasti*, Kultura, Beograd, 1964. Isti autor ima studiju o američkoj srednjoj klasi i njenom obnavljanju do sredine 20. st. Transformacija vlasništva lokalnih farmera, promjena u strukturi zaposlenja te poticajni industrijski mehanizmi i stvaranje korporacija i birokratskog sistema čine neprimjenjiv model. Statusni simboli, prestiž, stil života i mediji su elementi prisutni i kod drugih teoretičara. – C. Wright Mills, *Bijeli ovratnik. Američke srednje klase*, Naprijed, Zagreb, 1979.

formiranje elite iz viših društvenih krugova i koji akcenat stavlja na pozicije koje pojedincu omogućuju donošenje odluka u skladu sa svojom voljom u jednom društvu, “čak i onda kada se tome drugi ljudi opiru”. Grupa takvih pojedinaca, djelujući sa visokih pozicija u institucijama, uglavnom potiče iz imućnih porodica te se bogatstvo, kao i pozicije, prenose na potomstvo, a “cirkulacija elite” se vrši unutar jedne relativno uske grupe na vrhu društvene hijerarhije. Napominje da političke okolnosti mogu djelovati na gubljenje pozicija, ali se istovremeno mora istaći lakoća s kojom predstavnici sa jednog vrha hijerarhije prelaze na drugi, npr. sa pozicija visokih privrednih giganta na političke ili vojne pozicije. Uspostavljene veze moćnih se osnažuju na društvenim i poslovnim skupovima, privatnim vezama, prijateljstvima, zajedničkim interesima i udruživanjem u raznim poslovima u kojima njihov uticaj i moć samo rastu. Obrazovanje, maniri i drugi spoljni znaci statusa izdvajaju ih od ostalog “običnog” svijeta. Autorova teza je da je u “svim razdobljima ljudske istorije i u svih nacija jedna stvaralačka manjina, vladajuća klasa, odnosno jedna svemoćna elita bila tvorac svih istorijskih zbivanja” te da se vladajuća elita može definisati “služeći se pojmovima kao što su sredstva vlasti, odnosno oruđa vlasti – kao pripadnike onih viših društvenih krugova koji zauzimaju komandne pozicije”.¹⁹ Na lokalnoj, gradskoj razini društvena hijerarhija je pokretljivija, lakše se smjenjuju “stare” gornje klase, a novi i preduzimljivi se uspinju, sa nakanom da lokalno ostave iza sebe i da se sa vezama van lokalnih okvira pozicioniraju na nacionalnoj, državnoj razini. Autonomnost u društvenoj hijerarhiji na nivou države gotovo da i ne postoji. R. Mils daje u stvari prikaz elite vlasti u američkom društvu i njeno kretanje kroz pet epoha i opstanak putem “ravnoteže moći” uz koju oni nastoje da “njihova dominacija bude trajna i neuznemiravana”, pa i pritiskom na institucije države. Moć elite se akumulira i regrutovanjem vlastitih potomaka. Sam autor priznaje da je američka elita “jedan konfuzan i teško razumljiv niz slika i paralela” te postoji još niz korištenih sintagmi koje je opisuju. Zbog toga predlaže “neelegantan” način za definisanje, a on se svodi na odgovore na četiri pitanja: “čemu članovi elite teže; šta oni imaju; čemu oni pripadaju; ko su oni u stvari?”²⁰

Na početku studije *Teorija elite*, Đuro Kovačević govori o uticajima proisteklim iz odluka “o ponašanju i delovanju svih drugih”, odnosno posmatra politiku koja “reguliše društveno ponašanje ljudi”. Takvo njeno značenje izvodi se

¹⁹ S. Rajt Mils, *Elita vlasti*, 25, 29.

²⁰ *Ibid.*, 321, 466.

kao vlast, moć, autoritet, kao svojstva grupe ljudi izražena preko organizacija, institucija i države, te se “uspostavlja kao posebna strana spram celine društva”, odnosno odluke grupe ljudi se “uspostavljaju kao društvena vrednost koju svi ostali treba i moraju da slede”, čime se “legalizuju njihovi interesi nauštrb drugih”.²¹ U teoriji elite, stoji dalje u obrazloženju, potrebna je analiza odnosa vladajućih i potčinjenih, tj. “o osnovama podele na one koji vladaju i one koji se potčinjavaju, kako se formira sloj onih koji vladaju, kakav je njihov sastav, kojim se mehanizmima obnavlja, koji je stepen jedinstva unutar tog vladajućeg sloja”. Važna napomena bi bila da političke elite kratkoročnije djeluju od klasa, odnosno širih socijalnih slojeva, onih dugoročnije pozicioniranih na istorijskoj, društveno-političkoj sceni. “Svojstva za ulazak u elitu nisu individualnog karaktera, već su to svojstva društvene strukture, koja deluju kao kriterijumi diferencijacije i stratifikacije društvenih grupa ili društva na elitu i ostale.”²²

Pri sagledavanju i razumijevanju vrhova u društvenoj i političkoj hijerarhiji treba obratiti pažnju na karakteristike vodeće društvene snage, stoga što kriteriji za formiranje elite nisu jednoznačni, nego ih postoji čitav niz (bogatstvo, porijeklo, obrazovanje, sposobnost, ugled, pripadnost krugu moćnih i sl.), kao i principa (regularnih i manje-više ilegalnih puteva, demokratskih ili uz društvenu / državnu intervenciju ili silu), koji u raznim društvima formiraju različit karakter elitnih grupa u zavisnosti od toga koji su elementi dominantniji. To je ovdje razumijevano kao da treba pratiti njeno formiranje (socijalni osnov) i karakteristike strukture, koja će onda u velikoj mjeri donijeti razumijevanje načina vladanja i funkcionisanja te detektovati interese i modele distribucije moći naniže na hijerarhijskoj skali.

Korisna je i napomena da sa konstituisanjem evropskih nacionalnih društava od sredine 19. i početkom 19. st. “ideja elite je neraskidivo povezana sa idejom apsolutne monarhije ... kao ekonomski stabilne i ekspanzivne zajednice koja ne može bez građanstva i uspona industrije. Da bi se to postiglo nužna je jaka politička vlast kako bi se uništila feudalna rascepanost društva i obezbedilo ekonomsko jedinstvo nacionalne teritorije i stabilnost uslova društvenog razvoja...”²³

Savremenije teorije elita, doduše, nude mnogo elastičnije kriterijume za konstituisanje elita, pa sociolog Žak Koenen-Iter kaže da je moguće čak i

²¹ Đuro Kovačević, *Politička elita*, NIRO Mladost, Beograd, 1973, IX.

²² Ibid., 39.

²³ Ibid., 24.

čitanje proglasiti za kriterij pripadanja eliti ukoliko pismeni ljudi predstavljaju privilegovanu manjinu od 10% cjelokupnog stanovništva.²⁴

Ukoliko se posmatra naznačeno vrijeme te društveno-politički i državni okvir, treba računati i na vaninstitucionalna sredstva političke borbe i ostvarenja uticaja te zaobilaženja legalnih principa formiranja vlasti, koja ne moraju značiti pomanjkanje sposobnosti pojedinaca, nego su rezultat društvenih sukoba i odsustva konsenzusa o bazičnim problemima društva i države. Dominantne pozicije, njihova snaga, domet i kvalitet uticaja odrediće stepen i kvalitet interakcije sa “vlastitim”, ali i sa političkim vrhovima “drugih” zajednica (političkih, nacionalnih), te se promjene dešavaju bilo uspostavljanjem nedemokratskih oblika vlasti, bilo rekonstrukcijom cjelokupnog sistema i moći i države.

Mada ciljani predmet istraživanja u nekim segmentima pokazuje elemente koji su saglasni sa postavkama u teorijama elite, ipak ona onako kako se ovdje razumijeva ne podliježe navedenim teorijama u onom obliku kakav bi se zahtijevao po prirodi zvanja teoretičara sociologije i politologije. Kako se čini, o elitama u tadašnjem jugoslovenskom međuratnom društvu (1918–1941) moguće je govoriti samo u množini, odnosno kao političkim, vojnim, vjerskim, kulturnim ili intelektualnim.²⁵ Tu bi se mogle dodati još i birokratske, književne, umjetničke elite, koje bi mogle biti posebna polja eventualnih istraživanja.

Jedno od glavnih polazišta koja se u teoriji elita podrazumijevaju je, ako ne gotova industrijalizacija društva, a ono galopirajući napredak u tom pravcu. Kako toga nema u navedenom periodu, odnosno kako je osnov društvene strukture agrarno more, time i inicijalni sadržaj industrijalizacije i njene posljedice po društvenu strukturu izostaju. Rapidno siromašenje poljoprivrednog stanovništva i gubitak njegove kupovne moći registrovano je u vrijeme Kraljevine, a nedostatak državne intervencije u pravcu eventualnog prilagođavanja, bar u naznakama, takođe je evidentan. Prelaza, dakle, iz seljačke naturalne ekonomije u srazmjernu industrijsku proizvodnju nema u onom obimu koji bi bio stabilna osnova svim slojevima društva, nego ona i dalje ostaje primitivna, kao što je bila i u prethodnom periodu.

²⁴ Žak Koenen-Iter, *Sociologija elita*, Clio, Beograd, 2005, 133.

²⁵ *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994. Autorice priloga su Latinka Perović, Dubravka Stojanović, Branka Prpa, Olivera Milosavljević, Radmila Radić, Olga Popović-Obradović i Vesna Matović.

Malo preduzetništvo je ugušeno slobodnom trgovinom i konkurencijom, zatim nepovoljnim kreditiranjem i narastajućom ekonomskom krizom u kojoj domaći nacionalni kapital nema mogućnosti, u odnosu sa stranim, dominantnim kapitalom, poduprtim koncesijama, da se razvija, nego stagniranje znači i nazadovanje. “Domaći” ekonomski vrhovi sa svojim klanovima i savezima su bili “na kašičicu” dostupni bosanskohercegovačkim privrednicima i banakarima, koji u toj konstelaciji snaga nisu ni postojali. Otud povratak na tradicionalni način poslovanja i spašavanja vlastitog interesa u lokalnim okvirima.

Tome treba dodati i djelovanje političkih elita nacionalnih centara (Beograd, Zagreb), koje su ekonomski osnažene rastakale bosanskohercegovačke temelje i za ekonomsku i za političku stabilizaciju i time ovaj prostor dodatno marginalizovale. Marginalizovano većim dijelom bilo je i srpsko građanstvo, djelatno u austrougarskom periodu, pa je politička scena Kraljevine ostala bez te vrste iskustva, koje je ostalo neprimijenjeno. Pojedinci su brzo “ispadali” iz političkih igara na velikoj političkoj sceni. Politika je postala moćan i gotovo jedini put ka društvenom usponu, najbrži način društvene promocije i dobijanja društvenog statusa. Stoga se postavlja pitanje moći ove predstavničke skupine ukoliko se uzme u obzir višenacionalno okruženje te, kao rezultat toga, pitanje njenog ograničenog djelovanja na vlastiti nacionalni, izrazito agrarni korpus, ne umanjujući njen značaj u lokalnim okvirima i pitanje njenog naročitog ograničenja ukoliko se razmatra status Bosne i Hercegovine u cjelini unutar Kraljevine SHS / Jugoslavije.

Narodni prvaci, nenavikli na ovakav vid borbe, a naviknuti na predstavničku ulogu u strogo klasifikovanom i petrificiranom društvenom sistemu Monarhije, na svoja prava i na pravilima utvrđen način saborske komunikacije, bili su zatečeni novonastalim tretmanom, tinjajućim, prikrivenim i nezadovoljavajućim, te naizgled kontradiktornim odnosom sa srpskom prijestolnicom, koji je suštinski bio instrumentalizujući.

Letimično navedena teorijska razmatranja prezentovana su da bi se na primjeru srpskog građanstva koji slijedi uvidjelo da je model elite neprimjenjiv na društvenu strukturu u Bosni i Hercegovini naznačenog vremena i da se, dakle, čini ipak bitnijim da se sadržaj pojma konkretizuje, sa sviješću da je moguće da je njegovo ovdje definisano određenje nedostatno i ne odbacujući a priori teorijske izazove, ali ipak zanatom historičara i istraživačkim nastojanjem te shvaćanjem da se bez temeljnih historiografskih znanja ne mogu prihvatati određena

teorijska nadahnuća i postavke te time nadoknaditi propušteni historiografski koraci i zanemariti sive zone znanja o prošlosti, upuštamo se u taj postupak u nedostatku drugog, prihvatljivijeg teorijskog modela i formulacije, sa potporom istraživačke prakse koja je dominantno uobličila navedeno definisanje.

Pod pojmom srpskog građanstva ovdje će se tretirati onaj sloj srpskog društva u Bosni i Hercegovini koji podrazumijeva nacionalnu, stranačku i političku angažovanost i umreženost pojedinaca i grupa u svrhu javnog nacionalnog, političkog i ideološkog predstavnštva srpskog naroda, čiji je rad imao karakter vođstva i vidne posljedice po političko i idejno usmjerenje srpskog naroda. Ono podrazumijeva vođe političkih stranaka, članstvo u vrhu stranačke hijerarhije, vođstvo i članstvo stranačkih odbora u gradovima i provincijalnim mjestima, seoske knezove u seoskim zajednicama; obrazovane i podučene pojedince, intelektualce i inteligente, zastupnike javnih profesija – advokate, novinare, u politički život uključene sveštenike, one čije je članstvo bilo aktivno i javno ispoljeno – bogate i srednje trgovce, sitne industrijalce, krupne zanatlije, školovani kadar u činovništvu iz upravnih i političkih struktura, gostioničare, karijeriste i zanesenjake, sve one koji čine onu društvenu snagu čiji su ideološki stavovi, politička orijentacija, vrijednosni sistemi i energija bili djelatni, vidljivi i uticajni na stavove srpskog stanovništva, tj. sve one aktere koji su, umreženi konstrukcijom političkog angažovanja, učestvovali u kreiranju političke klime, političkih odluka i stavova, bilo direktnim sudjelovanjem u političkim partijama, nacionalnim ekonomskim institucijama, ili u nacionalnim i kulturnim društvima i organizacijama. Dakle, u pitanju je onaj sloj srpske nacionalne zajednice koji je svojim djelovanjem u raznim vidovima usmjeravao političko opredjeljenje i nacionalno iskazivanje srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Smatramo da u poimanju srpskog građanstva treba podrazumijevati i bogatiji dio srpskog seljaštva, koji je bio već tradicionalno uključen u upravni sistem na lokalnoj razini, pa se vremenom u toj skali vlasti “penjao” na razne načine, i koji takođe čini nacionalno, ideološko i političko vođstvo srpskog stanovništva. Ovako postavljeno definisanje srpskog građanstva u Bosni i Hercegovini svjedoči o potpunom odsustvu “prednosti malog broja”²⁶ te mogućnosti planskog, usmjerenog i efikasnog političkog djelovanja.

²⁶ M. Veber, *Privreda i društvo*, 55. U svom modelu strukture moći italijanski sociolog Gaetano Mosca je akcentirao da “bez obzira šta ustav kaže, manjina uvek vlada većinom” i dao “zakon fatalne prednosti organizovane manjine”. – V. Pavlović, “Teorije elita”, 12, 13.

Jedna od karakteristika srpskog građanstva u Bosni i Hercegovini bila je da je ona naslijeđena iz proteklog perioda te je predstavljala onaj isti sloj srpskih nacionalnih prvaka iz austrougarskog perioda. Njen položaj je u periodu koji razmatramo bio legalizovan njihovim ranijim predstavničkim nacionalnim radom, podnesenim žrtvama tokom I svjetskog rata i u mnogo manjoj mjeri osiguran ugledom stečenim u Kraljevini.

Predstavnici srpskog građanstva potiču iz bogatih trgovačkih porodica, ali mnogi od njih i iz srednje bogatih ili čak siromašnih, koje je *Prosveta* školovala i omogućila im potom “državni posao”, u administraciji i prosvjeti, ili snalažljivim pojedincima u slobodnim zanimanjima, poput dosta prisutnih advokata. Mobilisući svoje političko članstvo gotovo isključivo u tom pravcu, svi ostali važni društveni segmenti su prepušteni državnim institucijama, što je značilo nemar i zapostavljanje interesa lokalnih zajednica. Pri tome niko iz te skupine najviše rangiranih nacionalnih prvaka, umreženih patronatsko-klijentističkom mrežom, ni grupe, ni pojedinci, nisu imali monopol nad vlašću van svoje nacionalne zajednice, a zbog stranačke diferencijacije ni nad njom.

Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini takođe ne raspolaže nacionalnim kapitalom dovoljnim da bi ono bilo samostalno u donošenju odluka ni u ekonomskom, pa posljedično ni političkom pravcu. Srpsko građanstvo nema samostalnost u političkom odlučivanju, jer je ono dirigovano i dio političke konstrukcije političkih stranaka iz nacionalnog centra. Ono je samo provodnik odluka i instrukcija sa vrha vlasti, donesenih van njegovog uticaja i kontrole, tako da samo posreduje u toj hijerarhiji obezbjeđujući protok političkih informacija u oba smjera.

Srpsko građanstvo funkcioniše kao neka vrsta hijerarhijski ustrojene organizacije koja treba da osigura stabilnost političkog funkcionisanja i državno-političkog poretka. U ovakvoj konstelaciji ono nema karakteristiku vlasti koja odlučuje.

Srpsko građanstvo je u potpunosti podređeno odlukama nadređenih političkih instanci koje mu određuju pravac političkog, ekonomskog, ideološkog i kulturnog djelovanja. Ono nije samostalno, nema ovlaštenja ni dozvolu za donošenje odluka ni od nacionalnog centra, a ni od naroda, ukoliko zanemarimo formalno odobrenje dobiveno putem izbora, budući da ono traži instrukcije iz nacionalnog vrha vlasti. Socijalni pritisak donjih slojeva društva, čiji su socijalni

i obrazovni profili bili zanemareni, ublažio se snagom prava glasa i ubačene glasačke kuglice, ali i značajnom političkom i ideološkom manipulacijom.

Stare ekonomske i političke strukture koje su činile tradicionalnu ekonomsku i političku elitu nisu bile uključene u politički život poratne Bosne i Hercegovine, što zbog generacijske smjene, što zbog toga što su zaobiđeni u novoj političkoj konstelaciji, te su postali “počasni”, bez mogućnosti da prenesu svoja iskustva.

Srpsko građanstvo u onom smislu u kojem ga mi tretiramo ima svoje postepene začetke tokom 19. st., pa će korištenje termina građanstvo u prvom poglavlju biti uslovno i zamijenice ga formulacija protograđanstvo, sa značenjem onoga koje vremenski prethodi, predmoderne društvene grupe.

Ovaj tekst je rezultat istraživanja i bavljenja dijelom društvene strukture u Bosni i Hercegovini, marginalizovane i periferne u političkom životu Kraljevine SHS / Jugoslavije. Predmet interesovanja i istraživanja, da bi se dala osnovna konstrukcija njenog djelovanja, sveden je na osnovna pitanja – nastanka i izrastanja u vremenu carstavâ, pa potom pitanja njegove brojnosti, ekonomske snage, pozicioniranosti u upravnim tijelima Kraljevine, te organizovanju političkih stranaka i njihove orijentacije tokom promjena u monarhističkoj državi. Kao ključni događaji i orijentacija srpskog građanstva prema njima navedeni su: formiranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, odnos prema ukidanju Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu 1924. godine, stav prema šestojanuarskoj diktaturi 1929. godine, pozicioniranje u vrijeme Vlade Milana Stojadinovića, formirane 1935. godine, te orijentacija prema Sporazumu Cvetković – Maček i događajima koji su slijedili 1939. godine. Posebno težište je dato političkoj ulozi srpskopравoslavnog sveštenstva u političkom životu Bosne i Hercegovine u vrijeme Kraljevine SHS / Jugoslavije.

Uvodni dio je posvećen vremenskom periodu glavnih ekonomskih i političkih struja u vrijeme Osmanskog i Habsburškog Carstva, a koji su akcentovani zbog značaja za formiranje srpskog građanstva u Bosni i Hercegovini. Vremenski okvir za centralno pitanje predmeta interesovanja je period Kraljevine SHS / Jugoslavije. Ovo razdoblje čini po mnogo čemu zaokruženu cjelinu, od stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do početka Drugog svjetskog rata, i unutar nje smo tretirali formativne godine i događaje te odnos srpskog građanstva, svrstanog u političke stranke sa srpskim predznakom, bio on zvaničan ili ne. Jugoslovenska država je nastala opredjeljenjem nacionalnih elita jugoslovenskih

naroda, formalnim koracima Srpske vlade i institucija jugoslovenskih političara sa prostora Austro-Ugarske Monarhije, rezultatom vojnih pobjeda Saveznika na kraju rata i odobrenjem međunarodnih faktora. Premda je ideja stvaranja jugoslovenske državne zajednice bila dugo pripremana od strane intelektualnih krugova, rat je ipak donio mogućnost i njenog ostvarenja. U novoj postratnoj državi opterećenoj jednim dijelom brojnim žrtvama u ljudstvu, materijalnim dobrima, te suočenoj sa brojnim izazovima koji trebaju dati odgovor za različite tradicije, kulture i vrijednosne sisteme, a u praktičnom životu ujednačiti brojne ekonomske i pravne sisteme, htijenja i zacrtane puteve ka budućnosti, zadataka je bilo previše. Takođe su život Kraljevine pratile brojne uslovljenosti spoljnog karaktera, poput prisustva stranog kapitala, ekonomske krize koja je ubrzo zahvatila čitavu Evropu, pa potom narastajućih desničarskih populističkih pokreta i pritiska takvih politikâ i ekonomija na vlade Kraljevine. Slijedom toga narodi te države su nakon dvadeset i tri godine provedene u relativnom miru ponovno iskusile rat, koji je za njih započeo 1941. godine.

Bosna i Hercegovina u prvom dijelu naznačenog vremena bila je cjelina, formalno potvrđena članom 135. Vidovdanskog ustava kojim su bile zajamčene njene istorijske granice. Ovo se mijenja sa proglašenjem šestojanuarskog režima, odnosno Zakonom o upravnoj podjeli Kraljevine oktobra 1929. godine, kojim će njena cjelovitost biti ukinuta i teritorijalno će biti uključena u četiri banovine – Drinsku, Vrbasku, Primorsku i Zetsku. Centri dvije banovine ostaju na bosanskohercegovačkom teritoriju (Sarajevo i Banja Luka), dok se druga dva centra nalaze van nje (Split i Cetinje). Ovo će ne samo uzrokovati administrativne promjene i izmještanje organa uprave nego će dodatno rastrojiti sliku cjelovitosti tradicionalnih pokrajina. Prostorno povezivanje sa susjednim i širim okvirima Bosne i Hercegovine nije promijenilo činjenicu da je ona uvijek bila centralni teritorijalni prostor Kraljevine, ali periferni u smislu udaljenosti od centara političke i ekonomske moći države.

U okviru prostorno-vremenskih koordinata značajna temeljna politička promjena za stanovništvo Bosne i Hercegovine bila je dobijanje prava glasa za sve muško punoljetno (od 21 godina) stanovništvo, što je donijelo dalekosežan preokret u socijalnom smislu i čime se politički život naglo probudio i usložio.

S obzirom na postavljeni cilj istraživanja, primijenjena metoda pristupa bi se mogla nazvati eklekticističkom, odnosno kombinacijom korištenja metoda i pristupa koji su kao sredstvo omogućili lakše detektovanje i razumijevanje

problemâ, od onih tradicionalne historiografije koji nalažu praćenje ključnih političkih događaja, važnih ličnosti i procesa u jasnoj narativnoj formi, do preuzimanja zahtjeva društvene istorije koja nalaže analizu pojedinih slojeva društvene strukture (socijalna nauka). Formiranje nacionalnih zajednica te njihovo praćenje i kontekstualizacija (koncept centar – periferija; hegemonija – otpor) u širim teritorijalnim i političkim okvirima te njihovo medijsko predstavljanje (komunikacija i percepcija) preuzeta je iz istoriji srodnih humanističkih nauka, kao što je korištenje statističkih pokazatelja i ekonomskih okvira određenog fenomena. Mada se tekstom velikim dijelom prate “čvrste strukture”, ipak nije bilo moguće ne imati u vidu socijalne konstrukte,²⁷ njihovu pozicioniranost (funkcija) u političkom sistemu i metode političke mobilizacije (žrtva). Prisutni su i elementi mikroistorije za pojedine urbane centre, a važnost se dala i “ljudskoj dimenziji” u nastojanju da se evidencijom ustanovi prisustvo društvene skupine u pojedinim institucijama, forumima i organizacijama. Subjektivna iskustva i doživljaj “običnih ljudi u istoriji” dati su uglavnom u napomenama. Pri tome su se ipak utemeljenje, svrha, potvrda i primjenjivost za svaki iskorišteni model i koncept kojim se obogatila historiografska praksa tražili u istorijskoj građi, koja je možda potrebnu ravnotežu preokrenula ipak u svoju korist.

Kloneći se neracionalnog stava da je u jednoj studiji moguć sveobuhvatan pogled, što i nije bio cilj, ipak je korištenje navedenih metodoloških uputa omogućilo da se ispuni primarni cilj, a to je bazična rekonstrukcija jednog društvenog sloja i njeno političko ispoljavanje u određenom prostoru i vremenu. Naravno, mogućnosti drugačijeg pristupa su legitimne i dobrodošle, ali vlastiti naivni realizam²⁸ je ipak omogućio obavljanje zadatog istraživačkog poduhvata i narativno rekonstruisanje djelovanja ciljne socijalne grupe.

Kako zanat istoričara i dalje počiva na čitanju i kritičkom pristupu izvorima koji predstavljaju racionalno polazište, rad je najvećim dijelom napisan na osnovu rezultata istraživanja obavljenih u fondovima Arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu (Velikog župana Sarajevske oblasti i Kraljevske banske uprave Drinske banovine). I pored toga što je to najvažnija bosanskohercegovačka arhivska institucija, ona ne posjeduje fondove Vrbaske, Primorske i Zetske

²⁷ Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd, 1998; Adrian Hastings, *Gradnja nacionaliteta*, Baybook, Sarajevo; Adamić, Rijeka, 2003; Erik Hobsbom, Terens Rejndžer, *Izmišljanje tradicije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011.

²⁸ M. Antolović, “Postmodernizam i/ili historiografija?”

banovine, nego samo Drinske, što je bio u izvjesnom smislu ograničavajući faktor. Zbog nemogućnosti da se istraži dokumentacija ostalih banovina, to se rad za period 1929–1941. bazirao samo na nepublikovanim dokumentima Drinske banovine te je korišteno i nešto građe Vrbaske banovine koja je u posjedu Instituta za istoriju u Sarajevu. Za dopunu uvida u građu za vrijeme banovina značajno je publikovanje građe 2009. godine. (*Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini*, knj. 1, (1929–1931), knj. 2. (1932–1935), sabrao i uredio: dr Andrej Rodinis).

Historijski arhiv Sarajevo, i pored toga što ima lokalni karakter, prava je riznica za istraživača i u tom arhivu je korišteno više fondova, a najviše Gradsko poglavarstvo.

Fondovi Arhiva Republike Srpske u Banjaluci bili su značajni za stvaranje slike o djelovanju oblasnih odbora u vrijeme Kraljevine, kao i za uvid u djelovanje Jugoslovenske nacionalne stranke, ali generalno je obim građe dosta skroman.

Arhiv Hercegovine iz Mostara i Arhiv Tuzlanskog kantona iz Tuzle ne posjeduju građu velikih župana, niti banskih uprava, kao ni reprezentativnu građu za formativne godine koje su naznačene kao ciljne za istraživanje.

Ovaj nedostatak rada na građi drugih banovina te periodike iz drugih gradskih centara bilo je čini nam se moguće prevazići, kao što je to i urađeno u radu, metodom uzorka, tj. studijom slučaja koja je u ovom slučaju korištena, odnosno praćenjem uglavnom sarajevskog građanskog kruga.

Značajniju pomoć ponudila je štampa, koja se čini vrlo dragocjenom u ocrtavanju duhovnog profila srpskog građanstva u Bosni i Hercegovini, ali ne samo njega, a korisna je i gotovo nesavladiva zbog mnoštva podataka iz društveno-političkog i kulturnog života. Štampa iz drugih centara Kraljevine nije konsultovana jer je namjera bila da se iskaže stav bosanskohercegovačkih političara kroz “domaću” štampu.

Pravi nedostatak u izvornog građi mogao bi se registrovati kao odsustvo pisanih tragova iz pera pripadnika srpskog građanstva – pisama, dnevnika, memoarskih bilježaka, hronika i sl., kao i nedostatak tradicije darivanja porodičnih fondova arhivskim institucijama.

Pri izradi rada, za sva opšta istorijska kretanja, koja su posredno ili neposredno djelovala na promjene i u Kraljevini i u Bosni i Hercegovini, konsultovana je dosada objavljena historiografska literatura, koja je za naznačenu

temu bila izrazito segmentarna, nedovoljna i pristupom nezadovoljavajuća za uvid u cjelinu, ali nezaobilazna u sagledavanju šire slike dešavanja. Ovdje ćemo samo selektivno ukazati na ona djela i radove koji sadrže podatke koji su bili značajni za razumijevanje i/ili su potvrđivali pojedina stajališta proistekla iz istraživanja.

Prvom poglavlju, koje se bavi srpskim protograđanstvom u vrijeme Osman-skog Carstva, značajno su doprinijele davno napisane studije Vladislava Skarića, objavljene u trotomnom izdanju pod naslovom *Izabrana djela*, koje su životno i sa znalačkim darom donijele sliku predindustrijskog života srpsko-pravoslavne zajednice u Sarajevu i modelu mikroistorije ponudile razumijevanje procesa izgradnje jednog tradicionalnog, patrijarhalnog i ekonomskog društva u ono što se naziva nacionalna zajednica.

Novijeg datuma je minuciozna studija austrijskog historičara Hannesa Granditsa sa značajnijim podnaslovom *Vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu* te naslovom *Multikonfesionalna Hercegovina*, koja pored govora o višestrukim, komplikovanim i konkurentskim lojalnostima i njihovim razlikama u seoskoj i gradskoj sredini, te o socijalnom zajedništvu baziranom na konfesionalnoj pripadnosti, donosi i značajne uvide u procese dugog trajanja na hercegovačko-crnogorskoj granici na kojoj se smjenjuju mirnodopski odnosi saradnje sa fazama eskalacije nasilja, ali i mnoge druge. Dio ovdje naznačenih, od brojnih motivišućih ponuđenih temata, uokvirenih u kontekst reformnih napora Porte i ustanovljavanja državno-upravnog sistema, savršena su podloga za shvatanje isprepletenih odnosa moći u tradicionalnoj seoskoj i gradskoj sredini, praćenje nastanka i razvoja trgovačkog kapitalizma (pravoslavne “osnivačke generacije”) unutar sve prisutnije sekularizacije državnih struktura i uzlazne emancipacije hrišćanskog, time i pravoslavnog stanovništva.

Drugačijeg profila, knjiga Ahmeta Aličića *Uređenje bosanskog ejaleta* daje završnicu svojim iscrpnim zakonodavnim sadržajem, neophodnim za registrovanje promjena koje su vodile, između ostalog, i formalnom predstavničkom ustoličavanju lokalnih pravoslavnih uglednika.

Za austrougarski period vladavine nad Bosnom i Hercegovinom gotovo je udžbeničkog profila djelo Tomislava Kraljačića *Kalajev režim*, koje prati poteze vlasti i reakcije stanovništva. Studije Dževada Juzbašića su nezaobilazne ako se želi shvatiti austrougarska politika u Bosni i Hercegovini, rad Bosanskog sabora,

njegova struktura, ali i brojni ekonomski i politički problemi koji su dio tog vremena i značajni za razumijevanje tadašnjih i potonjih političkih odnosa.

Dosta dugo je za politički život u Bosni i Hercegovini u periodu Kraljevine osnovu činila knjiga Nusreta Šehića *Bosna i Hercegovina 1918–1925*, u kojoj je predstavljen proces uključivanja Bosne i Hercegovine u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca i u kojoj su naznačene osnove smjernice budućih društveno-političkih tokova. Veći dio knjige prati djelatnost Narodnog vijeća i Narodne vlade te proces formiranja građanskih političkih stranaka, kao i rad Privremenog narodnog predstavništva Kraljevine. Prvi parlamentarni izbori 1920, ustavne koncepcije, donošenje Vidovanskog ustava, kao i parlamentarni izbori 1923. te osobenosti političkog života u Bosni i Hercegovini koje su pratile ove izbore, predmet su ovog rada. Međutim, temelj knjizi čini bosanskohercegovačka istorija do 1924. godine sa socijalnim kretanjima, karakteristikama privrednog razvoja i naročito statusom Bosne i Hercegovine koji gubi nakon ove godine, tj. do ukidanja Pokrajinske uprave. Pažnja je poklonjena i provođenju agrarne reforme, kao i, kako se čini najboljem dijelu rada – formiranju političkih stranaka u Bosni i Hercegovini. Ovo djelo je bitan izvor podataka i vodič ka daljem istraživanju i jednom cjelovitijem tumačenju bosanskohercegovačke međuratne istorije, jer sadrži odrednice značajne za pitanje izučavanja ove problematike. N. Šehić je autor i članaka koji razrađuju pojedine vremenske i političke segmente i koji su inkorporirani u ovu knjigu.²⁹

Tomislav Kraljačić autor je tri objavljena članka, izvotka iz autorove magistarske teze, do koje nismo mogli doći, a koja su direktno vezana za temu rada, ali i ona zahvataju samo prve godine aktivnosti bosanskohercegovačkih radikala.³⁰ Milan Gaković u svom djelu *Savez zemljoradnika do 1929. godine* (Sarajevo, 1982) prati stranačku djelatnost na cijelom prostoru Kraljevine, i

²⁹ Nusret Šehić, “Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu i njegova djelatnost nakon sloma Austro-Ugarske, (novembar – decembar 1918)”, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, god. XVIII, br. 19, 1982, 163–202; Nusret Šehić, “Izbori za ustavotvornu skupštinu na području Bosne i Hercegovine (28. novembar 1920)”, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, god. XXIV, br. 25/26, 1990, 205–241; Nusret Šehić, “Počeci formiranja građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini nakon stvaranja Kraljevine SHS (1918–1919)”, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, god. XX, br. 21, 1985, 141–182.

³⁰ Tomislav Kraljačić, “Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini na izborima za Ustavotvornu skupštinu”, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, god. V, br. 5, 1969, 197–216; Tomislav Kraljačić, “Organizovanje i struktura Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, Društvo istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, god. 19, 1973; Tomislav Kraljačić, “Radikalna stranka prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini”, *Radovi Filozofskog fakulteta*, Sarajevo, br. 7, 1972–1973.

to do 1929. godine, tako da mu nisu u fokusu reakcije stranačkih prvaka na bosanskohercegovačkom prostoru. Sličnu karakteristiku ima izuzetna knjiga Nedima Šarca *Uspostavljanje šestojanuarskog režima, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu* (Sarajevo, 1975), zasnovana na izvornoj građi i izrazito kvalitetna u problematizovanju naznačenog pitanja, sa brojnim podacima i objašnjenjima koja nisu direktno vezana za temu, pa je nezaobilazno djelo u razmatranju međuratnog perioda.

Vrijedne pažnje su kratke studije Tihomira Klarića koje suptilno zalaze u analizu društvene strukture bosanskohercegovačkog društva, naročito njene intelektualne elite, i razotkrivaju njenu suštinu.³¹

Knjiga Đorđa Mikića *Političke stranke i izbori u Bosanskoj krajini* značajna je jer je jedina obuhvatila politička dešavanja u području zapadne Bosne do proglašenja diktature, te nudi brojne dragocjene podatke, mada je vjerovatno praćena dokumentacijom, pa posljedično u izvjesnoj mjeri konfuznog sadržajnog pristupa.

Od novih radova, nastalih nakon ratova, izdvojiću zbog istog predmeta interesa uratke Drage Mastilovića. Njegova prva objavljena knjiga pod naslovom *Hercegovina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* rezultat je vrlo sistematičnog istraživanja i pristupa na tragu tradicionalne historiografije. Uvodni dio, u tom smislu predočen, podsjeća na značaj antropološko-geografskog okvira ne samo za izučavanje ovdje datog regionalnog, hercegovačkog okvira, u kome daje antropološke slike stanovništva i crtice hercegovačkog mentaliteta, nego kao motiv za drugačije pristupe. Detaljno i veoma nadahnuto je razrađen kontekst hercegovačko-crnogorskih odnosa i sukoba koji su bili dio neprekinutog lanca, između ostalog i "pljačkaške privrede", a muke nove vlasti da smiri nered u tom području temat je koji donosi novi pristup. Donosi korisne podatke za oblikovanje stranačkog života sve tri etno-konfesionalne, pa nacionalne zajednice, što predstavlja kvalitetnu bazu za dalji istraživački rad.

Drugi izdavački poduhvat D. Mastilovića *Između srpstva i jugoslovenstva, srpska elita iz Bosne i Hercegovine i stvaranje Jugoslavije*, sa obećavajućim naslovom, u uvodnom se dijelu prilično uspješno bavi problemom ujedinjenja iz srpske vizure, ali razrada ga ubraja u ona djela koja predstavljaju nasljeđe

³¹ Tihomir Klarić, "Sarajevski Pregled prema šestojanuarskoj diktaturi", *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, god. XXIV, br. 25/26, 1990, 243–278; Tihomir Klarić, "Masarikova sveska sarajevskog 'Pregleda'" (neobjavljeno).

niskog stepena autonomnosti historiografije, nedovršenog posla tradicionalne, pozitivističke nacionalne historiografije i vezanosti tematskog opredjeljenja za nepostojeću državnost u nacionalnom smislu, kako se to razumijeva u teoriji nastanka nacija i nacionalnih država.³²

Treba navesti da navedena djela ostavljaju “prazna” tematska polja za period 1929–1941. godine.

Naredni kratak osvrt odnosiće se na posthumno objavljivanje nedovršenih studijâ Bože Madžara i Mitra Papića o Srpskoj pravoslavnoj crkvi, objedinjenih pod naslovom *Politika i Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini 1878–1945. godine*, koje donose pionirske uvide u političku djelatnost Srpske pravoslavne crkve u ovom periodu i pokazuju ozbiljnost istraživačkog rada ovih vršnih historičara, koji su, mimo ovih projekata (koji su i neobjavljeni korišteni i u ovoj studiji), ostavili značajna djela u historiografiji. Ovo izdanje je primjer kakav može biti rezultat kada se sa jedne strane dovodi u pitanje ideološko opredjeljenje autorâ, koji na to ne mogu odgovoriti, a sa druge strane ne dovodi u pitanje vlastito moralno opredjeljenje.³³ Potpuno je izostala urednička intervencija bivšeg direktora Instituta za istoriju u Banja Luci, dugogodišnjeg “društva jednog lica”, u tehničkom smislu,³⁴ pa sami uvodni tekst prosto pobuđuje analogiju na poznatu narodnu poslovicu, ali u interpretaciji “odsustvo pisanja je zlato”.

Sa druge strane nadu pobuđuje plodonosan rad novostasalih historičara mlađih generacija, iskazanih na stranicama *Glasnika Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske*, koji već deset godina vrijedno bilježi rezultate njihovog istraživačkog rada. Nuždom, ali i poticajem poziva i pozicije izdvaja se Borivoje Milošević sa svojim studijama *Pravoslavno sveštenstvo u društvenom razvoju Bosanske krajine u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka* i *Srpska pravoslavna crkva i sveštenstvo u Bosni i Hercegovini u Prvom svjetskom ratu*. Prezentovani knjigama rezultati njegovih istraživanja zasigurno mu obezbjeđuju mjesto u bosanskohercegovačkoj historiografiji.

³² Posebno je upitan kritičistički osvrt na grupu *Narodovaca*, a naročito ulogu Nikole Stojanovića u političkim igrama prilikom ujedinjenja i prihvatanja tradicionalnog historiografskog modela prenatraglašene uloge pojedinca u istorijskim procesima, što je vjerovatno proizašlo iz intenzivnog korištenja Stojanovićevoeg dnevnika kao baznog izvora. Izneseni vrijednosni sudovi upućuju na svojevrstu legitimaciju nacionalnih koncepcija sadašnjice, što nepotrebno daje utisak teksta kao nekritičnog i bez istoričnosti interpretacije prošlosti u cjelini.

³³ Vidjeti IV dio koji se odnosi na srpsko-pravoslavno sveštenstvo, njegovo političko djelovanje i uredničko “zatamnjanje” dijelovâ izvornog teksta (f.n.1119).

³⁴ Potpuno neupotrebljiv indeks je samo najočitiji dio, nažalost, tehničkih nedostataka izdanja.

Strukturu rada čine četiri poglavlja. Prvo poglavlje nosi naziv Srpsko građanstvo do 1918. godine, pri čemu je imenovanje svakako uslovnog sadržaja, i podijeljeno je u tri potpoglavlja.

U prvom potpoglavlju (A) se prati izrastanje bosanskohercegovačkog srpskog građanstva u njegovoj protoformi u okviru Osmanskog Carstva tokom 19. st. Ovo stoljeće je obilježeno naporima centralne vlasti da sprovede široko obuhvatne reforme sa jedne strane i otporom provincijskih oligarhija sa druge strane. Težina ovih obostrano uloženi energija dodatno je bila opterećena pritiskom na stanovništvo povećanjem poreza, pojavom hajdučije, naoružavanjem i razoružavanjem stanovništva, uticajem Kneževine Srbije i propusnom hercegovačko-crnogorskom granicom. U tim okvirima pojavljuju se prvi znaci stvaranja budućeg srpskog građanstva, proisteklog iz tradicionalnih autonomnih institucija srpsko-pravoslavne crkvene opštine i esnafskih udruženja, kojima se pridružuje pridošlo obrazovano učiteljstvo i pripadnici nižerangiranog pravoslavnog sveštenstva.

U drugom potpoglavlju (B) se prate ekonomske i društvene promjene nastale uspostavom vlasti Austro-Ugarske Monarhije i posljedice koje je donio taj poredak. Nakon prvobitnog prilagođavanja, ekonomski uspon srpskog građanstva postaje značajan, pa se pojavljuje i težnja za političkom afirmacijom, potaknuta nacionalnom politikom Monarhije, koja nastoji da uspostavi kreirano *bošnjaštvo*. Nacionalni otpor u vidu djelovanja kulturno-prosvjetnih i drugih srpskih društava dobija sve veću i širu potporu među srpskim stanovništvom. Podrška se povećava sa izdizanjem narodnih prvaka kao vođa tokom borbe za crkveno-školsku autonomiju, a politički je u potpunosti iskazana formiranjem Srpske narodne organizacije 1907. godine. Od vlasti potvrđenu predstavničku ulogu vrhovi srpskog građanstva dobijaju u Saboru, tokom čijih zasjedanja u javnosti zastupaju prvenstveno svoje, ali i interese cjelokupne nacionalne zajednice. Javna istupanja povodom Balkanskih ratova do kraja će iskazati njihovo srpsko nacionalno opredjeljenje.

Treće potpoglavlje (C) u središtu svog kratkog razmatranja ima položaj srpskog naroda tokom I svjetskog rata, od momenta atentata na prestolonasljednika Franca Ferdinanda, preko rušilačkih demonstracija, specijalnih Vladinih mjera uperenih protiv srpskog naroda, organizovanih veleizdajničkih procesa, do prisustva Srba u vojsci Monarhije.

Drugi dio rada pod nazivom *Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini 1918–1941.* ima dva potpoglavlja. Prvo, naziva *Pozicija srpskog građanstva u Bosni i Hercegovini tokom i nakon procesa ujedinjenja u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca*, prati političke predstavnike bosanskohercegovačkih Srba u forumima koji su donosili odluke o političkim koracima da se ujedinjenje ostvari, onih u Jugoslovenskom odboru i onih koji su ostali u zemlji, zatim govori o dočeku srpske vojske, radu u prvim organima novonastale države te o osnivanju političkih stranaka sa srpskim predznakom ili njegovim članstvom.

Drugo potpoglavlje se zove *Bosanskohercegovačko društvo i njegova srpska komponenta* i podijeljeno je u tri cjeline – ono daje demografski uvid u statističke podatke o brojnosti srpskog stanovništva u naznačenom vremenu u Bosni i Hercegovini, pruža uvid u prisutnost Srba u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine tokom ovog perioda i ocrtava ekonomske prilike u Bosni i Hercegovini i prisutnost bosanskohercegovačkih Srba u privrednom životu.

Treći dio knjige govori o prelomnim događajima Kraljevine koji dovode do izmjene društvenih i političkih tokova u javnom životu i političke reakcije srpskog građanstva iz Bosne i Hercegovine. Razmatran je stav prema ukidanju Pokrajinske uprave, zatim odnos prema uvođenju šestojanuarskog režima, uvođenju unitarnog jugoslovenstva i zabrani nacionalnog imena, prema Vladi Milana Stojadinovića i posljedicama politike njegove Vlade na srpsko građanstvo, te prema Sporazumu Cvetković – Maček i političkim orijentacijama srpskog građanstva nakon njega. Tendencije izdiferenciranih ideoloških struja unutar srpskog naroda, koje će nagovijestiti buduće smjernice političke i egzistencijalne sudbine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, takođe su dio razmatranja. Isticanjem upravo ovih formativnih događaja i reakcija na njih, naglašena je važnost za formiranje osnovne slike o bosanskohercegovačkom srpskom građanstvu, stavovima i djelovanju, ali i uticajima na cjelokupnu političku klimu u Bosni i Hercegovini.

Četvrti dio je posvećen srpsko-pravoslavnom sveštenstvu i njegovoj političkoj ulozi u Bosni i Hercegovini u međuratnom periodu, sa uvodnim dijelom o predistoriji njenog djelovanja u vremenu carstavâ. Na kraju je predložen popis izvora i literature, kao i imenski i geografski indeks.

Pri izboru teme bilo je više motiva. Ali, među prvim podsticajnim bilo je nepostojanje jedne cjelovite studije koja bi postavila problem srpskog građan-

stva u Bosni i Hercegovini u periodu 1918–1941. godine, njegovog djelovanja i uloge u bosanskohercegovačkom društvu, što znači da je nedostajao uvid u jednu relevantnu komponentu bosanskohercegovačke istorije, istoriju srpskog naroda na prostoru Bosne i Hercegovine i istoriju srpskog naroda uopšte. Istoriografija se fragmentarno i periferno bavila tim pitanjem, sažimajući svoja saznanja, često ideološki konotirana, bez širih obrazloženja pojava i društvenih procesa u tom periodu. Sljedeći motiv moguće je izraziti postojanjem monografija koje se bave političkom djelatnošću druge dvije nacionalne zajednice u Bosni i Hercegovini, te je bavljenje srpskim građanstvom bilo poželjno, kako je to navedeno i u dugoročnim ciljevima Instituta, za istoriografsko kompletiranje cjelokupne slike bosanskohercegovačkog međuratnog građanskog društva.

Cilj ovog rada je da položi dovoljno siguran temelj za daljnja istraživanja naznačenog predmeta interesa, da pruži osnovni uvid u bogatstvo ideoloških, političkih, kulturnih strujanja koje je srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini u ovom periodu posjedovalo te naznači da je u punom smislu te riječi uvijek istoriografska riznica u kojoj se mogu tražiti uzroci pojedinih procesa i događaja te njihovo razumijevanje, ali i objašnjenje onih kasnijih, koji će u velikoj mjeri odrediti političke i društvene procese u Bosni i Hercegovini. Moguće da je i (konstantno) savremeni politički kontekst zahtijevao traženje uporišta i odgovora i u istoriografskim istraživanjima.

Rad je dat bez pretenzija da se daju završne ocjene, ali sa što više argumenata koji bi na takve ocjene mogli uputiti, budući da zadatak istoričara nije da rješava probleme, pogotovo ne iz prošlosti, niti da ih vrednuje, nego da ih uoči, objasni i ponudi razumijevanje za istorijske procese, kao i da sebi i drugima nanovo postavlja pitanja koja mogu biti poticajna za dalja istraživanja.

IMENSKI INDEKS

- Abelez, Marko 208
Aćimović, Danilo 160
Adilagić, Ahmed 185
Aganović, Sulejman 169
Agić, Milan 219
Ahmetašević, Mehmed 223
Ahmetašević, Mujaga 200, 207, 208
Ahmetašević, Neziraga 188, 196, 248
Ajsler, Robert 165, 207
Ajvaz, Đorđo 246, 282, 283
Aksentije 327
Alačević 165
Alagić, M. 219
Alagić, Toma 333
Alaupović, Tugomir 119, 123, 156, 160, 164
Aleksandar, regent/kralj 123, 124, 179, 248, 251, 257, 344, 347, 375, 396
Aleksandrovna, Marija 55
Aleksić, Borivoj 168
Aleksić, Jovan 355
Aleksić, Petar 306
Aleksić, S. Vesna 196, 394
Alibegović, H. Alibeg 75
Alibegović, Alim 185
Aličić, S. Ahmed 27, 39, 46, 328, 330, 394
Alkalaj, Ašer 196
Alkalaj, Moni 248
Alkalaj, Silvijo 188, 223
Altarac Majer, Avram 184, 188, 248
Amidžić, Nikola 183, 192
Amvrozije 41
Anderson, Benedikt 25, 394
Andraši 63
Andrić, Dušan 161
Andrić, Ivo 88, 91, 340, 398
Andrić, Simo 197, 204
Andrić, Vladimir 81, 83, 99, 116, 117, 138, 164, 180, 181, 196, 198, 199, 200, 207, 208, 209, 213, 218, 244, 254, 266
Andrijašević, Niko 128, 191, 196, 207
Andrijević, Mihajlo 170
Andžić, Vasilije 200, 208
Anđukić, Ante 185
Antić, Makso 209
Antić, Vojo 254
Antim 40, 331
Antolović, Mihael 15, 25, 401
Apis 76
Arežina, Miljkan 228
Arifhodžić, Sejfo 177
Arnaut, Bahtija 223
Arnautović, Šerif 75, 78
Arnautović, Todor 223
Arpadžić, Mujaga 172
Arsić, Luka 211

- Asman, Alaida 323, 413
 Atanacković, Dimitrije 45
 Atanasijević, Ksenija 297
 Atijas, R. Mordehaj 188, 221
 Avakum 39
- Babić, Aćim 288
 Babić, Aleksandar 76, 82, 128, 197, 369
 Babić, Ante 12
 Babić, Boro 221
 Babić, Golub 330
 Babić, Milan 188
 Babić, Mladen 196
 Babić, Nikola 217, 401
 Babić, Savo 196, 198, 208
 Babić, Spasoje 201, 217
 Babomedac, Mato 184
 Babuna, Aydin 73,
 Babunović, Lazo 129
 Babunović, Marko 223, 224
 Babunović, Vukašić 185
 Badovinac, Ilija 165
 Bahtijarević, Mustafa 172
 Bajčetić, Miloš 224
 Bajčetić, Trifko 220
 Bajraktarević, Zulfaga 186
 Bakan, Milan 185
 Bakić 165
 Baković, Stevan Propkopije 333
 Balaban, Dušan 175, 188
 Balordić, Ljubo 213
 Balšić 134
 Baljak, Dušan 264
 Baljić, Salih 175
 Banduković, Risto 220
 Banić, Jovo 130
 Banić, Risto 130
- Banović, Stojan 282
 Banjac, Radovan 160
 Banjanin, Jovo 106
 Barbarez, Jovo 220
 Baričanin, Mića 189
 Barićević 279
 Barišić 37
 Baroš, Nikola 316
 Bartula, Radovan 197, 204
 Baruh, Jakob 221
 Baruh, Isak Sadik 221
 Bašagić 359
 Bašagić, Ibrahim 72
 Bašagić, Z. M. 128
 Bašić, Ante 173
 Bašić, Salih 156
 Batinić, Jozo 186
 Batinić, Niko 189
 Batotić, Mustajbeg 221
 Bauer, Žiga 188
 Bazina 166
 Beatović, Tošo 160
 Begić, Milan 185
 Begović, Simo 211, 317, 354, 355, 361
 Behmen, Šefkija 164, 186, 255, 269,
 271, 277, 285
 Bek, general 66
 Bekić 120
 Belovuković, Vlastimir 170
 Beltram, Saša 8
 Benić, Martin 185
 Benko 77
 Berić, Ilija 354
 Berić, S. 211
 Berk, Piter 15, 394
 Berković, Nikola 190, 222, 227
 Beronja, Luka 201

- Besarović, Aleksandar 75, 187, 196, 198
Besarović, Đorđe 53, 183, 207
Besarović, Joka
Besarović, M. 197, 198
Besarović, Risto 63, 64, 70, 72, 89, 223, 332, 390, 394
Besarović, Savo 189, 191, 302
Besarović, Velimir 200
Besarović, Vladimir 208
Besarović, Vojislav 82, 106, 118, 138, 156, 179, 180, 190, 208, 211, 222, 224, 227, 228, 232, 233, 254, 255, 259, 266, 310, 316, 369, 401
Besarovići 44, 86, 94, 135
Bešlagić, Abdulah 169
Bešlagić, Hilmija 187
Biankini, Petar 208
Bičakčić, Edhem 175, 295
Bičakčić, Mahmut 223
Bijedić, Bećir 187
Bijelić, Bogoljub 176, 183
Bilbija, Danilo 76, 337
Bilbija, Ilija 330
Bilbija, Marko 294, 316
Bilbija, Vladeta 192
Bilić, S. Dušan 87
Bilić, Ljubomir 369
Bilić, D. Mićo 171
Bilić, Sava 44
Bilinac, M. Ranko 346, 401
Bilinski, ministar 80
Biljević, Marko 185
Bise, Adem 129
Bišćević, Vasifbeg 75
Bitanga, Radoslav 175
Bjegojević, (Teše) Tomo 173
Bjelica, V. 202
Bjelobrk, Đorđe 44
Bjelobrk, Jefto 58, 71
Blagojević, Branko 311
Blagojević, Jovo 197, 198
Blagojević, Mihajlo 308
Blagojević, Miodrag 183
Blagojević, Vladimir 224, 316
Blažeković 165
Boban, Ljubo 274, 300, 302, 306, 308, 394
Bobarević, Đorđe 316
Bobić, Miloš 286
Bocarić, Špiro 185
Bokan, Milan 185
Bokar, Nikola 188
Bokinjac, Đoko 268
Bokonjić, Jovo 183, 369
Bokonjić, Olga 255
Bokonjić, Savo 211, 255
Bokonjić, Staka 128
Bogdanović, Aco 179, 191, 260
Bogdanović, Bogdan 306
Bogdanović, Drag. 260
Bogdanović, Dragutin 170, 187
Bogdanović, Mićo 224
Bogdanović, B. Milan 224
Bogdanović, Mile 331
Bogdanović, Risto 58
Bogdanović, S. (Simo) 129, 213
Bogićević, Đorđe 213
Bogićević, Vojislav 96, 401
Bogišić 166
Bogunović, Mile 341
Bojanović, Milan 172
Bojić, Dimitrije 185
Bonačić, Mato 171
Bosančić, Stojan 218

- Bosiljčić, Staniša 211
 Bosnić, Dušan 175
 Bošković, (Tome) Boško 173
 Bošković, Duda 308
 Bošković, Radoslav 207
 Botić, Stevan 288
 Božičković, Aleksa 208, 209
 Božičković, Aleksandar 208
 Božičković, Milan 171
 Božić, Božidar 171, 186, 187, 191
 Božić, Đorđo 253
 Božić, Ivan 122
 Božić, Kosta 75, 76, 83, 179, 331, 332, 337, 338, 340, 341, 351
 Božić, Milan 188, 250, 278, 309, 310, 316, 354, 359
 Božić, Milutin 271
 Božić, Risto 75, 81, 191
 Bradač, Mirko 208
 Brakus, Stevan 176
 Branković, M. Boško 331, 401
 Branković, P. Dušan 307
 Bratić, Tomo 211
 Brčić, Rafael 13
 Brđanović, Marko 188
 Brkanović, S. Svetozar 258
 Brkić, Luka 224
 Brkić, Pero 173
 Brkljača, Seka 109, 151, 153, 174, 367, 401, 402
 Broz, major 120
 Brzović, A. 138, 165
 Bubalo, Mato 172
 Büben, pl. Aladar 207
 Bubić, Š. (Šefkija) 230
 Bubović, Savo 172
 Bučić, Dragutin 315
 Budimirović, Jure 186
 Budimlići 43
 Budisavljević, Srđan 288, 308
 Budmani 166
 Buić, Mirko 182
 Bukvić, Spasoje 202
 Bulić, Lazo 75
 Buntić, fra Didak 119, 156
 Burijan (Stefan), baron 74, 75, 77, 78, 338
 Burović, Simeon 220
 Cankar, Karlo 156
 Cerić, Huseinbeg 75
 Cerić, beg Ramo 184
 Cerić, Omerbeg 185
 Cerović, Simat 281
 Cesarec, August 91
 Cesner, Josip 168
 Cicić, Uglješa 220
 Cikota, Milenko 172
 Cikota, Nikola 75, 76, 190, 198, 201, 207, 222
 Cikuša, Todor 223
 Crnčević, Petar 54
 Crnogorac, Jovo 211
 Crnogorac, Ljubomir 223
 Crnogorčević, R. Vaso 75, 358
 Crvenković, Ljubomir 200, 208, 221
 Cvetković, Dragiša 6, 23, 32, 270, 274, 300, 301, 302, 305, 306, 308, 312, 314, 319, 321, 373, 382, 383, 394, 403, 411
 Cvetković, Đorđe 191
 Cvetković, Petar 182
 Cvetković, Tošo 189
 Cvijetić, Božo 282
 Cvijetić, Svetozar 175, 187, 188, 197, 198, 248

- Cvijetinović, Nikola 224
Cvijić, Jovan 37, 88, 369, 402
Czerwn, Franz 209
Czerwn, Robert 209
Czerwn, Viktor 209
- Čabrajić, Luka 156, 184, 207
Čabrinović, Nedeljko 100, 101
Čađević 349
Čaldarović, Vladimir 191
Čaleta, Rafael 196
Čalić, Svetozar 129, 315
Čapljić, Galib 259, 274
Čapljić, Ragib 189, 274
Časlav 134
Čaušević, reis-ul-ulema Džemaludin 96, 97
Čavić, Kosta 354
Čavić, Mihajlo 200, 208, 211
Čehov, (Anton Pavlovič) 56
Čelebić, Ibrahim 187
Čengić, Ibrahim 208
Černiševski, (Nikolaj) 56, 59
Čerović, Božidar 208
Čišić, Husaga 171, 175
Čoban 120
Čočić, Jozo 223
Čohadžić, Asim 221
Čokorilo, Đorđe 128
Čokorilo, Pero 130
Čokorilo, Prokopije 44, 55, 393
Čomara, Mehmedaga 72
Čondić, Joko 186
Čondrić, Filip 172, 173
Čoravdić, Hamza 184
Čović, Uroš 316
Čubrilović, Branko 91, 106, 130, 136,
- 172, 180, 251, 253, 254, 256, 287, 288,
307, 394
Čubrilović, Vasa 59,
Čučković, M. Filip 201
Čulinović, Ferdo 117
Čupić, Luka 355, 365
Čutić 165
- Čakula, Paja 185
Čamil-paša 37, 46, 57, 329
Čatić, Šaćir 184
Čejvan 188
Čelović, Manojlo 200, 203
Čelović, Savo 201
Čemalović, Smail-aga 120, 130, 156,
171, 175, 349
Čirić, Panto 170
Čirković, Sima 35
Čorović, Danilo 190, 200, 208, 222, 224
Čorović, Dušan 179
Čorović, Nikola 87
Čorović, Svetozar 65, 82, 87, 102, 159,
172, 336, 390
Čorović, Vladimir 35, 36, 40, 41, 51, 65,
83, 88, 89, 95, 97, 99, 101, 103, 106, 109,
119, 130, 131, 156, 179, 250, 251, 257,
260, 323, 324, 329, 335, 395, 402
Čorovići 94
Čosić, Drago 175
Čosić, Dragutin 173
Čosović, Petar 341
Čuk, Ilija 354
Čuk, Mato 224
Čuković, Milan 128, 163, 175, 176,
255, 279
Čurić, Hajrudin 310, 395

- Dakić, Đorđo 160
 Dakić, Nikola 252
 Dakić, Tanasije 76
 Daldić, Ahmet 187
 Dalimir, Milašin 172
 Damjanović, Đorđije 332
 Dangić, Jezdimir 91
 Dangić, Sava 341
 Danilović 174
 Danilović, Jovan 354, 359
 Danilović, Sava 186
 Danilović, Živko 172
 David 165
 Davidović, Dušan 175, 181, 187, 190, 200, 208, 222, 223, 224, 248
 Davidović, Jovo 343, 412
 Davidović, Ljubo 251, 264, 269
 Davidović, Ljubomir 180
 Davidović, N. 217
 Davidović, Samuilo 187
 Davidović, Svetislav 323, 324, 325, 328, 330, 334, 336, 341, 366, 367, 413
 De Clerval, Marssieu 53
 Dedić, Ahmed 185
 Dedić, Ćetko 170
 Dedijer, Jevto 35, 37, 39, 76, 88, 89, 92, 395, 402
 Dedijer, Vladimir 60, 66, 101, 395
 Dekanić 166, 167
 Delić, Đorđe 54
 Delić, Milutin 211
 Delijanis, Konstantin 369
 Demirđić, Ibrahim-aga 188
 Desančić-Polit, Mihajlo 264
 Despić, Aco 190, 199, 208, 218, 219, 221, 222, 223, 397
 Despić, Hadži-Jovo 44
 Despić, Makso 53, 60
 Despić, Nikola
 Despić Nikolić, Jovo 47
 Despić, Ostoja 211
 Despić, Simo 207
 Despić, Zlatka 53
 Despići 39, 43, 44, 47, 82, 86, 94, 389, 412
 Despotović, Mileta 330
 Deutsch, Fritz 207
 Deutsch, Miroslav 208
 Diener, Dan 118
 Dimić, Ljubodrag 7, 14, 259, 278, 308, 395, 399, 402
 Dimitrijević, Kosta 173, 184, 268
 Dimitrijević, Lazar 73, 76, 80, 91
 Dimitrijević, Tihomir 185
 Dimović, Danilo 78, 80, 81, 84, 88, 98, 101, 106, 110, 117, 118, 119, 137, 155, 156, 160, 161, 179, 207, 239, 240, 292
 Dinić, Miroslav 185
 Dionisije 202, 329
 Dirler, Eduard 209
 Divjak, Mirko 222
 Divljaković, Mirko 268
 Divljan, Mirko 225
 Divljan, Nikola 130, 211, 358
 Dmitrović, Stevo 160
 Dobričić, M. Ž. 219
 Dobričić M. Radoslav 219
 Doder 218
 Doder, O. M. 202
 Dokić, Srđa 232
 Dokić, Špiro 186, 349, 358
 Dokić, Špiro I. 200
 Dokić, Špiro Š. 198
 Dokići 94

- Dolić, Nikola 146, 188
Domazet, Dušan 224
Donia, Robert 64, 70, 72, 402
Dopuđa, Ćiril 202
Dositej (Obradović) 55
Dožić, Gavriilo 364
Dragičević, Kosta 178
Dragoje, Marko 186
Drakulić, Zdravko 170
Dramušić, Kosta 129, 332, 351, 354, 358
Drašković, Ljubo 197, 198
Drašković, Milorad 243, 264
Drašković, Pero 197, 198
Drljačić, Dušan 185
Drljača, Pero 75, 185
Drljača, Trivo 180
Dučić, Jovan 87
Dučić, M. J. 198
Dučić, Nićifor 55, 330, 335
Dučić, Uroš 200
Dudić, T. 202
Dugajlić, Alibeg 223
Dukić, Đorđo 207
Dunđerović, Mladen 258
Durbešić, Ivan 188
Durkheim, Émile 15, 395
Durković-Jakšić, Ljubomir 348, 395
Durman, Milan 120
Dušan (car) 55
Dušanić, Kosta 354
- Džabić, Luka 341
Džabić, Hafiz Omer ef. 172
Džakula, Pajo 185
Džamonja, Đuro 117, 119, 155, 156
Džikić, Ahmed 172
Džinić, Hasanbeg 175, 185, 188, 268
- Džinić, Hadži Muhamedbeg 75, 122
- Đabić, Hafiz-ef. 187
Đajić, Božo 128, 198
Đajić, Jefto 89
Đaković, Luka 13, 91, 95, 111, 116, 117, 395, 403
Đebić-Marušić, Aleksa 120
Đebić-Marušić, Kosta 171, 172, 185
Đerić, Dušan 129, 191, 254, 271, 283, 315
Đerić, S. Marica
Đerić, (Todora) Stevo 173
Đermanović, Radoje 191
Đermanović, Rajko 308
Đermanović, (Nikole) Trifun 173
Đođić, Salih 172
Đokić, Jovan 355
Đokić, Jovo 350
Đokić, Mitar 211
Đokić, Risto 135, 136, 254
Đolović, Aleksandar 180
Đorđević, C. Dimitrije 370
Đorđević, Dragoslav 182
Đorđević, Irinej 368
Đorđević, Milan 170, 254
Đorđević, Petar 341
Đorđević, Tih. 369
Đugumović, Jovo 130
Đukanović, Blažo 182
Đukić 217
Đukić, Ilija 190, 222
Đukić, Mihajlo 199, 211
Đukić, Milan 211
Đulibrković, Lazar 341
Đulizarević, Edhemaga 190
Đumišić, Muhamed 187

- Duran, Miloš 106
 Durđev, Branislav 12
 Durđević, Branko 185
 Durđević, Nikola 161, 162
 Đurica, Damjan 105
 Đuričić, Marko 182, 270
 Đuričić, M. Vojin 200, 208
 Đurić, R. Đorđe 201
 Đurić, Husein 185
 Đurić, Vlado 161, 187, 188, 211
 Đurin, Stojan 172
 Đurković, Maksim 81, 82, 118, 155, 156, 179, 180, 207, 211
 Đurković, Nikola 244
 Đuroci 166
 Đurović, Đ. Pavle 171, 187
 Đurović, Smiljana 197, 395
- Ećimović, Branko 223
 Efendić, H. H. 230
 Ekmečić, Milorad 12, 14, 43, 52, 59, 73, 74, 86, 90, 96, 104, 105, 106, 217, 341, 342, 395, 396, 403, 404, 405
 Engel-Majnfelden, Theodor 209
 Eraković, Simo 76, 81, 82, 118, 156, 175, 179, 315, 337, 338
 Eranović, Risto 354, 355
 Erceg, Stjepan 186
 Eskić, Dimitrije 341
 Eskić, Milutin 354
 Evans, Artur Dž. 50, 51, 55, 56, 58, 393
- Fabris 166
 Fadilpašić, Mahmut-beg 74, 75
 Fadilpašić, Muhjudin-beg 188
 Fadilpašić, Mustafa-beg 72
 Fajfalik 166
- Farkaš 166
 Fatibović, H. 187
 Fejić, Ibrahim 172, 175, 186, 187
 Feleki, E. 197
 Ferdinand, Franc 31, 92, 101, 105, 341, 380, 457
 Filipović, general 64, 66
 Filipović, Ilija 168
 Filipović, S. Milenko 35, 37, 404
 Filipović, Nedim 12
 Filipović, Nermina 465, 466
 Filipović, Zaimbeg 75
 Finci, Alber 221
 Finci, A. Šalom 223
 Finci, Moni 13
 Finci, Ovadija 223
 Fincinger 165
 Firdus, Ali-beg 75, 77, 79
 Fišer, Mihael 209
 Fišer, Paul 188
 Flesch, Franjo 207, 209
 Fočić, Nikola 44
 Fočo, Edhem 223
 Fočo, Salih-aga 188, 248
 Forto, Fedžad 226, 404
 Franjo (Josip), car 66, 311
 Franičević, Bartol 188
 Frankini, Ivan 196
 Frisi, Paul 207
- Gačić, M. 202
 Gaćinović 354
 Gaćinović, Vladimir 88, 89, 91, 233
 Gajić, K. Vojislav 168
 Gajić, Trifun 183
 Gaković, Milan 13, 28, 130, 135, 136, 395

- Gaković, N. Petar 313, 391
Galanos, Aristid 207
Galić, Dominik 184
Galić, fra Ljubo 119, 156
Galijašević, Bećir 187
Galogaža, Mihajlo 188
Garašanin, Ilija 51, 53, 328
Gardić, Mihajlo 244, 253
Gardović, Vukan 220
Gašić, Gavro 76, 82, 83, 117, 128, 210, 211, 337, 338, 345, 354, 358
Gavranović, Berislav 45, 390
Gavrić, Milan 85, 247, 283, 404
Gavrila, Emil 73, 74, 161
Gavrilović, Milan 282, 287
Gavrilović, Sava 186
Gazari 114
Gertner 165
Gete, (Johan Volfgang) 56
Gezeman, Gerhart 263
Giljferding, Aleksandar 42, 48, 54, 393
Glavičić, Milisav 282
Gligorijević, Branislav 123, 124, 243, 244, 245, 246, 251, 395, 404
Glogovac, Gojkomir 108
Gluhić, Ahmed 129
Gluhić, Šefkija 164
Glumac, Dušan 101
Glušac, Vaso 106, 175, 176, 179, 187, 279, 358
Gnjatić, Kosta 106, 160, 189
Gnjatović, Milan 172
Gogolj, (Nikolaj Vasiljevič) 56
Gojković, Nikola 188
Goldberg 84
Golderger, Bernard 197
Goldman 84
Golubović, Lazo 130
Gorjen, Rudolf 208
Gorki, (Maksim) 56
Govedarica, Todor 130, 354
Gradaščević, beg Bego 185
Gradaščević, A. Ćazimbeg 129
Gradaščević, Husein-kapetan 36, 45, 63, 408
Grajić, Pero 185
Grandits, Hannes 27, 36, 45, 46, 48, 49, 327, 328, 396
Graniš, Filaret 261
Grbić, Nikola 341
Grbić, Uroš 185
Grđić Bjelokosić, Luka 87, 102, 335
Grđić, Radmilo 102, 105, 119, 122, 128, 285, 310
Grđić, Risto 74, 94, 202, 278, 279, 364, 393
Grđić, Šćepan 75, 82, 83, 101, 118, 119, 122, 156, 160, 161, 165, 167, 176, 211, 212, 233, 266, 358, 363, 364, 365, 375
Grđić, Vasilj 73, 75, 76, 82, 83, 88, 91, 106, 118, 122, 156, 159, 160, 233, 250, 265, 289, 392, 393, 404
Grgić, Pavao 122
Grgurević, Veljko 180, 239, 241, 245, 271, 354, 361
Grgurević 218
Grković, Ilija 130
Grol, Milan 251, 254
Gross, Mirjana 14, 15, 396, 404, 406
Gruberović, Vukosav 75,
Grubor, David 330
Grubor, Stevo 224
Grudić 167
Grujić, M. Rad. 369

- Guteša, Gojko 183
 Gutman 84, 85
 Guzina, Risto 169
 Gvozdarević, Aleksandar 219
 Gvozdrenović, Vlado 130, 349, 354
 Gvozdrenović, Vuko 169
- Hadrović 187
 Hadži-Lojo 63
 Hadži-Jamaković, Muhamed-efendija 67
 Hadži-Kostići 94
 Hadži-Lelečić, H. Jeftan 198
 Hadžialić, Vejsil 221
 Hadžiahmetović, Mustafa 223
 Hadžiavakumović, Gavro 44
 Hadžiavakumovići 40, 44
 Hadžibegić, Hamid 405
 Hadžibegović, Iljas 90, 96, 109, 152, 396, 405
 Hadžić, Hasib 170
 Hadžić, Đoko 220
 Hadžić, Kiril 330
 Hadžić, Kosta 364
 Hadžić, Luka 341
 Hadžić, Mehmed Alija 223
 Hadžić, Mujo 211
 Hadžić, Osman 121, 122
 Hadžić, Slavko 175
 Hadžić Vuković, Stjepan 44
 Hadžidamjanović, Đorđe 63
 Hadžidamjanović, Risto 101
 Hadžidamjanovići 135
 Hadžihasanović, Mehmed 277
 Hadžihasanović, Uzeiraga 271, 276, 277
 Hadžijahić, Muhamed 40, 328, 405
 Hadžijamaković, Muhamed-ef. 64
- Hadžimujagić, Mehmedaga 176
 Hadžiomerović, Ibrahim 181
 Hadžiomerović, Mehmedbeg 172
 Hadžiosmanović, Derviš 175
 Hadžiristić, Kosta 52, 57
 Hadžiristić Risto 57
 Hadžiristići 39, 43, 55
 Hadžirović, Ahmed 155, 187, 216, 276, 405
 Hadžišabanović, Asimaga 221
 Hadžitrifković, Jakov 63
 Hadživuković, Vlado 186
 Hadživukovići 94
 Hadži-Kostići 94
 Hafizadić, Sulejman 186, 189, 272
 Hafizadić, Šerif beg 282
 Hajm/Heim, Leopold 199, 209
 Halil, Ćamil-paša 46
 Halilbašić, Mustaj-beg 188
 Halpern 165
 Hamel 165
 Hammel, Leo 233
 Hamović, Jovan 168, 258
 Hasanbegović, Avdo 168, 169, 189
 Hasanbegović, Zlatko 348, 396
 Hasić, Salih 186
 Hastings, Adrian 25, 396
 Hauptmann, Ferdo 66, 84, 85, 86, 90, 405
 Havelka 165
 Henda, Ahmet-aga 75
 Herman, Iso 221
 Hloupek, Lujo 221
 Hobsbaum/Hobsbom, Erik 25, 204, 396
 Hodžić, Hasan 138
 Hođera, (Svetislav) 273

- Horvat 164
Horvat, Josip 240, 396
Hrabak, Bogumil 104, 107, 109, 405, 406
Hrasnica, Halidbeg 118, 119, 156, 158, 160, 164, 207, 225
Hrasnica, Mahmud 168
Hrelja, Kemal 146, 153, 204, 226, 396, 406
Hulusi, Mehmed 72
Huršid-paša 57
Husedžinović, Hamzaga 172, 175, 184
Husedžinović, Seid 221
- Ibrahimpašić, Abdulah 228
Ignjatije 56, 331,
Ikonić, Tanasije 188, 350, 358, 369
Ilić, Aleksa 362
Ilić, Danilo 362
Ilić, Jovan 349, 365
Ilić, Jovo 187, 188, 252
Ilić, Manojlo 157
Ilić, Todor 91, 105
Ilišević, Savo 82
Ilišević, Simo 75, 175, 187, 191, 337
Ilnicki 166
Imamović, Mustafa 13, 78, 156, 174, 347, 396, 402, 406, 413
Inaldžik, Halil 324, 396
Irijart, Šarl 50, 63, 327, 328, 393
Isabegović, Hamdibeg 129
Isović, Kasim 119, 121, 157, 158, 160, 161, 162, 391, 406
Išek, Tomislav 13
Ivanišević, Anto 167
Ivanišević, Dušan 89, 122, 173
Ivanišević, Ž. Ilija 199, 210
Ivanišević, Fil. Jov. 55, 406
- Ivanišević, Jovan 160
Ivanišević, Milisav 168, 170, 258
Ivanišević, Petar 182
Ivanišević, I. Risto 69, 72, 87
Ivanišević, Stanko 219
Ivanišević, Uroš 122, 190, 191, 196, 203, 208, 222
Ivanović, Đorđe 254
Ivanović, Vukić 169
Ivanuša, Dolores 16
Ivković, Đorđe 76, 393
Izrael, Isidor 196
Izrael, Rafael 208
- Jablanović, Josip 182
Jabučica, Avdo 64
Jagić, Vatroslav 88
Jahić, Adnan 2, 9, 74, 77, 79, 123, 274, 338, 370, 397, 406
Jahić, Izet-beg 188
Jakić 219
Jakir, Aleksandar 243, 414
Jaković, Dimitrije 99
Jakšić, Aleksa 57
Jakšić, Boško 169
Jakšić, Jovo 229
Jakšić, Đ. Milan 183
Jakšić, Novak 186
Jakšić, Stevan 315
Jakšić, Todor 315
Jakšić, Vlado 175
Jakšići 101, 313, 391
Jamny J. 219
Janeković-Römer, Zdenka 14, 406
Janičić, Mišo 200
Janić, Vojislav 351, 359, 372, 374, 399
Janićijević, M. 260, 397

- Janković 165
 Janković, Dragoslav 110, 114, 390, 397
 Janković, Jovanka 316
 Janković, Luka 185
 Janković, Mila 316
 Janković, Petar 161
 Janković, Stjepan 248
 Janković, J. Vasilije 201
 Janjuševići 94
 Javorski, Nikola 160
 Jažić, Milivoj 172
 Jeftanović, Antonije 55
 Jeftanović, Dimitrije 63, 64, 72
 Jeftanović, Dušan 72, 128, 190, 207, 222, 223, 306, 317, 318, 319
 Jeftanović, Gligorije 60, 69, 72, 73, 74, 75, 79, 82, 86, 97, 98, 101, 105, 117, 118, 133, 138, 156, 160, 178, 179, 220, 222, 264, 317
 Jeftanović, Manojlo 43, 46, 49, 55
 Jeftanović, Petar 39
 Jeftanović, Pero 43, 403
 Jeftanovići 44, 68, 86, 94, 96, 135
 Jeftić, Bogoljub 268
 Jeftić, Borivoje 105
 Jeftić, Dragomir 187
 Jekić, Stanko 172
 Jekić, Stjepan 219
 Jelačić, Marko 198
 Jelačići 57, 94
 Jelavić, Vjekoslav 110, 119, 156, 160, 207
 Jelečković, Hamid 128
 Jeličić, Đorđo 260
 Jelić, Manojlo 172
 Jelić, Sabo 119, 156, 160, 161
 Jelić, Vlajko 172
 Jelić 39
 Jelinović, I. 138, 196
 Jelišić, Mihajlo 359
 Jelovac, Vukašin 187
 Jeremić, Risto 106
 Jeremić, Tane 218
 Jeremić, Tode 172, 180, 252, 359
 Jeremić, Vasilije 369
 Jeremići 94
 Jerković, Proko 160
 Jevđević, Dimitrije 355
 Jevđević, Dobroslav 244, 274, 278, 279, 283, 311, 320, 321, 393
 Jevđević, Gliša 220
 Jevtić, Bogoljub 263, 268, 269, 278, 279, 376
 Jevtić, Borivoje 88, 92, 195
 Jevtić, Risto 272
 Jevtić, Vladimir 181
 Jojkić, Milan 80, 81, 84, 99, 116, 117, 118, 119, 156, 179, 183, 208, 221, 230, 253, 255, 257, 272, 284, 286, 288, 292, 306, 317
 Jokanović, Jovo 350
 Jokanović, Nikolaj 349
 Jokić, Sava 197, 204
 Jokl, Artur 208, 209
 Jonin 57
 Josip, Marko 184
 Josipovići 44
 Jovanović, B. 201
 Jovanović, Bogdan 219
 Jovanović, Cvjetin 76
 Jovanović, Dragoljub 251, 254, 274, 287, 288, 307, 373
 Jovanović, Dušan 202
 Jovanović, Eligije 188

- Jovanović, Jovan 180, 355
Jovanović, Jovan D. 87
Jovanović Pižon, Jovan M. 130, 233, 234, 287, 297, 306
Jovanović, Zmaj Jovan
Jovanović, Jovo 172, 185, 341, 355
Jovanović, Kosta 218
Jovanović, Lazo 58, 337
Jovanović, Ljubo 315
Jovanović, Mašo 316
Jovanović, Mihajlo 281
Jovanović, Milan 129, 218, 219
Jovanović, N. Miloš 219
Jovanović, Milutin 160
Jovanović, Mladen 213
Jovanović, S. Neđo 129
Jovanović, Pera 264
Jovanović, Pero 219, 315
Jovanović, Petar 365
Jovanović, Platon 348, 395
Jovanović, Risto 69, 129
Jovanović, Slavko 170, 187, 260
Jovanović, Slobodan 88
Jovanović, Vasa 264
Jovanović, Vasilije 180
Jovanović, Veljko 191
Jovanović – Marambo, Vojislav
Jovanović, T. Vilman 223
Jovanovići 94
Jovičić 360
Jovičić, Rista 201
Jović, Božidar 175
Jović, Glišo 172
Jović, Ivo 173
Jovović, Petar 199
Jukić, Franjo fra Ivan 54, 55, 326, 393
Jurić, Marko 173
Jurić, Mato 268
Jurišić, Petar 223
Jurišković, Anton 173
Jusić, Stevan 184
Jusufhodžić, Omer 175
Juzbašić, Dževad 27, 80, 81, 83, 84, 338, 397, 406, 407
Kabiljo, Benjamin 223
Kablar, Vukan 89, 179
Kadenić 188
Kajon, J. 138
Kajon, Vita 306
Kalaj, Benjamin 27, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 85, 87, 331, 332, 333, 335, 397
Kalamanović, Jovo 331
Kaluderčić, Branko 138, 180, 184, 188, 189, 191, 250, 253, 270, 271, 276, 277, 284, 286, 290, 294, 302, 303, 304, 305, 337, 373, 391,
Kaluderčić, Slavko 233, 253
Kaluderčić, Stevo 82, 89, 90, 392, 407
Kamenjašević 220
Kandić, Vasilije 341
Kantardžić 220
Kapetanović, Bećir-beg 74, 75
Kapetanović, Hilmi-beg 188
Kapetanović, Gavran Ismet-beg 189
Kapetanović, Husrefbeg 172
Kapetanović, Mehmed-beg 72
Kapidžić, Hamdija 12, 65, 66, 74, 79, 82, 83, 100, 101, 110, 120, 122, 125, 126, 156, 157, 158, 391, 397, 407
Karabeg, Muhamed ef. 75
Karabegović, Ibrahim 12, 13, 130, 403, 407
Karadorđe, (Petrović) 51

- Karađorđević, Aleksandar 123, 124, 332, 345, 351, 354, 358, 359
353, 396
- Karađorđević, Petar 59, 60, 257
- Karađorđević, Petar II 294
- Karađorđevići 116, 121, 133, 343, 344,
375, 387, 464
- Karajanović, Spiro 223
- Karajičić, Ilija 223
- Karaman, Vladimir 167
- Karamata, Stevo 198, 200
- Karamatijević, J. 369
- Karamehmedović, Hamdija 164, 184
- Karamehmedović, Salih 171
- Karan, Đorđe 330
- Karanović, Đoko – Đurađ 331
- Karanović, Milan 37, 369, 407
- Karanović, Stevan 331
- Karanović, Svetozar 76, 337, 341
- Karaselimović, Ibrahim 268
- Karija, Samuil 223
- Karlon, Hans 221
- Karop 165
- Kašić, Bartolomej 324
- Kašiković, Branko 279
- Kašiković, Jevto 221
- Kašiković, J. i N. 197, 217
- Kašiković, T. Nikola 83, 87, 105, 160,
279
- Kašiković, Predrag 160
- Kašiković, Stoja 160
- Katanić, Pavle 309, 351, 354
- Katić, Marko 220
- Kaukčija, Abdulah-efendija 64, 67
- Kazimirović, Vasa 107, 397
- Kebeljić, Branko 105
- Kecmanović, Dušan 102, 118, 119,
156, 179, 254, 256, 257, 288, 289, 314,
- Kecmanović, Ilija 73, 331, 408
- Kecmanović, Vojislav 106
- Kemura, Ahmed 244
- Kemura, Šejh Sejfudin 408
- Kićanović, Kićan 76
- Kikić, Martin 172
- Kisić-Kolanović, Nada 15, 408
- Klarić, Tihomir 29, 261, 263, 264, 408
- Kljajić, Vukašin 172
- Knežević 120
- Knežević, Jovan 76, 337
- Knežević, Jovo 354
- Knežić, Jefto 202
- Knežić, Jovo 54
- Knežić 219
- Kobačić 164
- Kobasica, Stjepo 83, 129, 142, 180,
245, 254, 266
- Koen, A. 230
- Koen, David 187
- Koerber, Ernest 111
- Koenen-Iter, Žak 18, 19, 397
- Kočić, Petar 73, 75, 76, 80, 81, 82, 83,
84, 88, 244, 246, 352
- Kočović, Josif 341
- Kočović, Dimitrije 198
- Kočović, Vasilije 170
- Koharović, Čedo 191
- Koić, Aleksa 331
- Koić, Mićo 331
- Kojić, Manojlo 187
- Kojić, (Miloša) Vaso 173
- Kokanović, Čedomir 130, 180, 251,
254, 256, 257, 287, 288, 289
- Kolar 164
- Kolar, Đuro 160, 161

- Koljević, Nikola 175, 188, 225
Komadina 165
Komarica, Stjepan 172
Komljenović, Gr. Dušan 286, 306, 355, 361, 362
Komnjenović, Mirko 286
Kondić 176
Konjhodžić, Salih 129
Kopčić, Hamdija 223
Koprivica, A. 334
Koprivica, Andrija 369
Koprivica, Arso 254, 287, 288, 306
Korić, Kasim 185
Korkut, Sakib 95, 156
Korošec, Anton 116, 134, 139, 182, 270, 274, 317
Kosanović, Savo, arhimandrit 52, 88, 332, 333, 334, 335, 371
Kosanović, Savo, senator 308
Kosanović, N. Savo 288
Kosier, St. Ljubomir 141, 160, 197, 200, 201, 210, 212, 213, 227, 229, 397, 410
Kosijer, Ilija 188, 326
Kosorić, Vaso 160, 210
Kosorić, Veselin 171
Kosovac, Todor 197, 204, 212
Kosović, M. 201
Kostadinović, Petar 221, 223
Kostić, Jefto 76
Kostić, Kosta 130, 172
Kostić, Laza 87
Kostić, Milorad 191, 260
Kostić, Nikola 122, 345
Koščica, Jovo 168
Kotlarević, Marko 175
Koukal, Jozef 197, 198
Kovačević, Desanka 12
Kovačević, J. Dušan 203, 212
Kovačević, Đoko 182, 183
Kovačević, Đuro 17, 18, 397
Kovačević, R. I. 220
Kovačević, Ivica 218
Kovačević, Jefto 173
Kovačević, Jovančo 173
Kovačević, Jovica 185
Kovačević, Milan 75, 222
Kovačević, Pero 44
Kovačević, Simo 76
Kovačević, Spasoje 138, 203, 213
Kovačević, N. Spiro 192
Kovačević, Stevo 354
Kovačević, Hafiz Šaćir 268
Kovačević, Vasilije – Vajan 331
Kovačević, Vladimir 76
Kovačevići 94
Kozinović, fra Miron 122
Kraguljac, Stevan 187
Kraguljević, Miloš P. 354
Kraljačić, Tomislav 13, 27, 28, 65, 69, 70, 71, 72, 87, 129, 332, 333, 335, 397, 408
Kraljević, Ivo 167
Kraljević, Marko 55, 188
Kraljević, Pero 200, 208
Kraljević, Vaso 72, 83,
Krasojević 349
Krasovac 200
Krastanović, Miho 185
Kraus, Oskar 208, 209
Krečković, M. Bogdan 314
Krečković, Mihailo 181
Krečo, Hadži Uzeiraga 223
Krespi, Anton 160

- Kreševljaković, Hamdija 36, 41, 64, 156, 197, 180, 182, 293, 337
99, 397, 408
- Kreštalica, Jovo 197, 198
- Krizman, Bogdan 110, 390
- Krizman, Hinko 308
- Krpo, Sulejman 187
- Krsmanović, Kosta 165, 176
- Krsmanović, (Ljubomir) 60
- Krsmanović, Zaharije 331
- Krstanović, S. Kosta 75
- Krstanović, Mihajlo 185, 217
- Krstić, Arsen 160
- Krstić, Atanasije 169
- Krstić, Božidar 182
- Krstić, Đorđe 89, 188
- Krstić, Pero 219
- Kršić Jovan 195, 296
- Krulj, Gojko 195
- Krulj, Ljubo 187, 190, 202, 222
- Krulj, Nektarije 315, 348, 365, 375
- Krulj, Uroš 75, 77, 82, 88, 91, 102, 119,
123, 158, 160, 161, 164, 165, 175, 179,
182, 183, 201, 233, 249, 254, 266, 279,
359, 365, 369
- Krulj, Vukan 89, 210, 230, 234
- Krunić, Uroš 368
- Krupić, Ahmed 168
- Kruševac, Todor 52, 56, 70, 195, 200,
204, 233, 234, 296, 408
- Kuburović, Mile 191
- Kučukalić, Avdaga 184
- Kujić, Metodije 224
- Kujić, Simat – Simo 213
- Kujović, Mina 8
- Kujundžić, Bogoljub 164, 180, 182,
200, 270, 284, 293, 302
- Kujundžić, Kosta 72, 74, 75, 82, 118,
156, 197, 180, 182, 293, 337
- Kujundžić, Nikola 170
- Kujundžić, Pavle 82
- Kujundžići 39, 44, 94
- Kukić, Arsenije 211
- Kulenović, Džafer 189, 275, 310, 311,
315, 318
- Kuljanin, Vukan 99, 211
- Kuljić, Todor 15, 409
- Kumašin, Ahmet-aga 188, 248
- Kunosić, Kardaga 129
- Kunosić, Mahmud 223
- Kunštek, Anton 173
- Kurbegović, Adem ef. 129
- Kurc 165
- Kurić, Ibrahim 184
- Kurić, Rasim 223
- Kurilić, Milan 278, 279
- Kurinaldi, Marinko 89
- Kurtović, Šukrija 128, 195
- Kurtović, Vojko 290, 373
- Kušan, Jakša 195
- Labalo, Đorđo 75, 130, 172, 175
- Lakatoš, Joso 218, 219, 221, 397
- Lalević, Olgica 8
- Lalić, Bogdan 271, 355
- Lalić, Borka 369
- Lalić, Miloš Mihailo 333
- Lalić, Milan 355
- Lalić, Petar 355
- Lastrić Jakov 268
- Latas Omer-paša 46, 50, 53, 57, 152, 328
- Laufer 165
- Lazarević, Dragutin 129
- Lazarević, Đorđe 81, 84, 88
- Lazarević, Jovo 169

- Lazarević, Petar 341
Lazarević, Svetozar 354
Lazarević, Tode 172, 175, 187, 191, 268, 271, 289, 337, 358, 359
Lazičić, Branislav 187
Lazičić, Dušan 355
Lazić, Vojislav 307
Lazović, Sanfa 160
Lazović, Uroš 221
Lelečić, H. Jeftan 197, 198
Lemezović, Dimitrija 223
Leontić, Ljubo 308
Leskovac 166
Leso, Alija 211
Letica, Evgenij 56, 82, 116, 342, 343, 345, 355, 356, 370
Levi, Mihajlo 221
Levi, J. Rafael 197
Licht, von Stephen 209
Lipski, Franjo 223
Liska, Moric 85
Livnjaković, Marko 173
Livnjaković, Niko 129
Lopandić, Dušan 230, 262
Lorković, Ivan 313
Lovrenović-Zeba, Krunoslava 119, 121, 391
Lučić, Jovo 211
Lukacs, Stefan 209
Lukač, Đerđ 16
Lukić, Predrag 181, 228, 277,
Lukić, Todor 280

Ljepava, Jovo 71
Ljeskovac / Leskovac, Miloš 160, 180, 207, 223
Ljotić, D.(imitrije) 268, 279, 290, 312, 368
Ljubibratić, D. 224
Ljubibratić, R. Ilija 199, 200, 222
Ljubibratić, Mićo 58, 59, 330
Ljubibratić, Savo 75, 82, 83, 89, 102, 105, 106, 117-119, 122, 128, 156, 159, 179, 211, 250, 266, 278, 279, 316, 317, 337, 338, 358, 359, 363, 364, 365, 369
Ljubisavljević, Nemanja 168, 185
Ljuština, Budo 211

Maček, (Vlatko) 6, 23, 32, 238, 256, 269, 270, 273, 274, 278, 279, 282, 294, 295, 300, 302, 305-308, 312, 313, 319, 355, 373, 382, 383, 394, 403, 411, 430, 439, 460
Madžar, Božo 13, 14, 30, 71, 90, 220, 221, 222-224, 228, 233, 241, 313, 397, 409, 410, 430
Mađarević, Dušan 188
Magarašević, Đorđe 333
Magarašević, Jovan 309, 315, 363
Mahmud (sultan) 328
Majkić, Kosta 81, 82, 88, 117, 129, 132, 155, 156, 244, 254, 257, 266, 306, 338, 358
Majkić, Nikola 173, 244
Majstorović, Kosta 341
Makanec, Milan 186, 223
Makijaveli 15
Maksimović, Božo 272
Maksimović, Milan 75
Maksimović, Mirko 233, 355, 361, 362, 368, 369, 374, 409
Maksimović, S. Stevo 189, 190, 222
Maksimović, Stjepan 184
Maksimović, Trifko 341
Malbaša, Ante 179, 398

- Malić, Jovan 75, 88
 Malinić, Krsto 282
 Maljukan, Milan 138
 Mandić, Ante 184
 Mandić, Dominik fra 172
 Mandić, Jovo 75
 Mandić, Miloš 56
 Mandić, Nikola 83
 Mandić, Nikolaj 58, 331, 334-336
 Mandić, Pero 87, 202, 257, 337
 Mandić, Petar 191
 Mandić, Rade 202
 Mandić, Velimir 95, 342, 394
 Mandrapa, Đorđe 129, 188, 190, 222, 253
 Mandrapa, Spasoje 218
 Manojlović, Petar 191, 219
 Mansbart, Vladimir 187
 Maraković, Milan 165
 Maran, Mile 172
 Marčetić, Đorđe 341
 Marek 196
 Margetić, Đorđe 53
 Margetić, Mara 53
 Maričić, Stjepan 324
 Marić, Dušan 190, 211, 212, 218, 222, 225
 Marić, Ilija 172
 Marić, Krsto 91
 Marić Simo 209
 Marić, Stjepan 138
 Marić, Stojan 224
 Marić, Šćepan 316
 Marić, Vladimir 188
 Marija, Aleksandrovna 55
 Marija, Terezija 108
 Marinković, Pavle 347
 Marinković, Vaso 315
 Marinković, Voja 207
 Marinković, Vojislav 195
 Marinović, Đorđe 89
 Marinović, I. 201
 Marinović, Jovan 53
 Marinović, Mariota 53
 Marinović, Marko 130
 Marjanac, Simo 228
 Markičević, Bogoljub 218
 Markičević, Petar 355, 369
 Markić, Franjo 161, 188
 Marko, Josip 184
 Marković, Boško 189, 282
 Marković, Dimitrije 187
 Marković, Đorđo 175
 Marković, Lazar 131, 176, 180, 264, 272, 286, 288, 289, 307, 360, 371, 389
 Marković, Lazar inž. 185, 187
 Marković, Marko 185, 195, 199, 203, 216, 224, 233, 254, 316, 398
 Marković, Mihajlo 175, 315
 Marković, Milan 254
 Marković, Pajko 129, 197
 Marković, J. Predrag 15, 409
 Marković, Stevo 128, 138, 176, 274
 Marković, Svetozar 59, 60, 71
 Marks, Karl 16
 Martić, fra Grga 52, 166
 Martinčević, Slavko 218
 Martinović, Milan 188, 308
 Martinović, Svetozar 222
 Marton, Armin 207
 Masarik 16, 29, 92, 264, 280, 313, 408
 Mastilović, Draga 29, 98, 120, 122, 128, 162, 172, 198, 359, 398
 Mastilović, Obrad 105, 191, 287, 292, 307

- Mataruga, Ilija 172, 184
Matejić, Dimitrije 138
Matić, Jovo 210
Matić, Dragosav 179
Matić, Mihajlo 201
Matijević, Vladimir 198
Matković, Lazar 171
Matković, Simo 191
Matović, Vesna 19
Mazija, Nikola 341
Medaković, Nikola 188
Medan, Vaso 75, 332, 337, 361
Medić, Đorđo 172, 188
Mehmed II 46
Mehmedagić, H. Ahmed 223
Mendras, Henri 398
Merčep, Kosta 316
Merčep, Vladimir 190, 198, 199, 209, 222
Merhemić, Ismetaga 221
Merkadić, Grga 219
Merdžo, Josip 223
Meštrović, Ivan 113, 123, 263
Metiljević, Husein 175
Mičić, Mićo 160
Mičić, Obrad 315
Mičić, Isaije 358
Mičić, Jovo 129, 198
Mićović, Krsto 220
Mićović, Mićo 220
Mihailović, Ljubo 114
Mihajlović, Hristifor 335
Mihajlović, Ljuba 248
Mihajlović, Niko 188
Mihaldžić, Stanoje 182
Mihaljević, Niko 173
Mihčić, Šćepan 172
Mijatović, Ljubo 128
Mikić, Đorđe 29, 100, 103, 105, 106,
110, 122, 126, 129, 132, 244, 246, 252-
255, 257, 259, 287, 289, 307-310, 316,
345, 395, 398, 409
Miladinović, Miloš 76, 187, 190, 197,
198, 207, 208, 211, 222, 225, 358
Miladinović, Stevo 176
Milanović, Mitar 220
Milanović, Rajko 315
Milanović, Vid 331
Milašinović, Lazar 268
Milenović, Nenad 15, 412
Miletić, R. Aleksandar 228, 409
Miletić, J. 202
Miletić, Milivoj 355
Miletić, Risto 190, 222
Miletić, Svetozar 60, 81, 89
Milica, carica 54
Miličević, Lazar 172, 198
Miličević, Stojan 187
Miličić, Budimir 218, 225, 298
Miličić, Stevo 363
Milić, Čedomir 98, 160, 175, 187, 284, 310
Milić, (Nikole) Đorđo 173
Milić, Isidor 202
Milić, Savo 54
Miličević 165
Miličević, Dušan 171, 187, 341
Miličević Nataša 15, 409
Miličević, Risto 89
Mills, C. Wright 16, 398
Milosavljević, Olivera 19
Milosavljević, Tisa S. Velimir 131, 182,
185, 231, 256, 257, 401
Milošević, Borivoje 30, 331, 336, 337,
341, 343, 398, 409
Milošević, Branko 202

- Milošević, Đoko 76, 82
 Milošević, Jovan 197, 204
 Milošević, Milorad 224
 Milošević, Miloš 207, 210
 Milošević, Simo 221-223
 Milovanović, Miodrag 168
 Mils, S. Rajt 16, 17, 398
 Milušić, Milosav 187
 Milušići 94
 Milutinović, D. Jovan 168
 Miljanović, Jovan 201
 Miljanović, Sava 199
 Miljević, Marko 76, 337
 Miljković, Maja 133, 409
 Miralem, Dervišbeg 75, 97
 Mirković, Mirko 324, 398
 Mirković, Petar 331
 Mirković, Simo 165
 Miron, Mihailo 89, 122
 Mirosavljević, Petar 188
 Miroševski, Kristof 334
 Misita, Jovo 268
 Misita, Svetozar 130
 Mišić, fra Alojzije 98, 120, 349
 Mišić, Ž.(ivojin) 121, 123
 Mišović 164
 Mitraković, Dragutin 122, 173
 Mitričević, Vladimir 188
 Mitrinović, Dimitrije 88, 280
 Mitrinović, Svetozar 190
 Mitrinović, Vlajko 223
 Mitrović, Andrej 14, 398
 Mitrović, Velimir 184
 Mladenović, Dušan 354
 Mlinarević, S. Božidar 197, 198, 204, 207
 Moljević, Stevan 106, 122, 172, 175, 188, 191, 252, 289, 308
 Momić, Ilija 172
 Mosca, Gaetano 16, 172
 Mostović, St. D. 172
 Mratinković, Milan 355
 Mrav 44
 Mrdić, Jovo 211
 Mrkonjić, Petar 244-246, 330
 Mrnjavčevići 55
 Muftić, Šefkija 173
 Mujagić, Hasan 185
 Mujezinović 122
 Mulabdić 277
 Mulalić, Mustafa 278, 310
 Muništić, Miloš 188
 Murad-efendija 48
 Murat, Marko 166
 Musa, Petar 187
 Musić, don Ivan 59, 166
 Mutapčić, Ahmed 184
 Mutevelić 196
 Mutevelić Asimbeg 248
 Mutić, Lazar 122
 Muvekit, Salih Siddki Hadžihuseinović 36, 37, 49, 330, 394
 Najman, Josip 199
 Nanić, Muhamed 221
 Napoleon 51
 Nastić 217
 Nastić, Đorđe 89
 Nearlović, Jovo 76
 Nedeljković, A. 185
 Nedeljković, Dimšo 185
 Nedeljković, Đorđe 160, 161
 Nedeljković, Milorad 199, 210
 Nedić, Milan 310
 Nektarije, mitropolit 282, 374

- Nelson, L. 16
Nemanja 87
Nenadović, Matija 51
Nenadovići 51
Nešković, Milan 315
Nešković, Rastko 189
Neumann, Josip 209
Niče 15
Nikašinović, Božidar 87
Nikić, Franjo 188
Nikšić, Hamdija 105
Nikšići 105
Nikolajević, Đorđe 280, 333
Nikolajević, Kus Mirko 16
Nikolić, baron 331
Nikolić, Aleksandar 233
Nikolić Jovo 47
Nikolić, Ljubo 185, 331, 332, 354
Nikolić, Milan 167, 168, 169, 173, 174
Nikolić, Nikola 75
Nikolić, Rista 37, 410
Nikolić, Stevo 76
Nikolić, Stanko 180, 189
Nikolići 94
Nikolinović, Jovo 129, 188, 211
Nikolinović, Vasilije Venijamin 333
Nilević, Boris 35, 398
Ninković, Leontije 75, 337
Ninković, Stevan 172, 211, 268
Novak, Lujo 166
Novak, V. 263
Novaković, Dragan 365, 410
Novaković, Dušan 355
Novaković, Jovo 201
Novaković, Kanta Risto 332
Novaković, Špiro 197, 198
Novokmet, Jakov 173
Nurkić, Mustafa ef. 122
Nušić, Branislav 87
Njego, Simo 211
Njegoš
Nježić, Živko 263
Njunjić, Jovo 130
Obilić 54, 223, 369
Oborina, Ljubomir 130
Obradović, Cvjetko 223
Obradović, O. Milan 297
Obradović-Rerta, Sreten 197
Obrenović, Božidar 260
Obrenović, Jevto 331
Obrenović, Mihajlo 57
Odavić, Risto 132, 350, 390
Odavići 44
Odić, Tadija 191
Odović, Jovo 207
Oljava, Lazar 201
Omerović, Derviš 164
Omerović S. Enes 2, 9
Oreščanin, Gavro 211
Orlović 329
Oruč, Esad
Osman-paša
Osmanagić, Osmanaga
Osmanagić, H. Z.
Osmanefendić, F.
Opačić, Ljubomir 223
Ostojić, Dragomir 311
Ostojić, K. Ivan 191
Ostojić, Konst. 201
Ostojić, Stevo 76
Ostojić, (Riste) Stevo 173
Ovadija, Danijel 223
Ovadija, Finci 223

- Pačković, Mihajlo 201
 Pađen, Artur 221
 Pajević, Risto 39
 Pajtoni 166
 Pamučina, Joanikije 44, 55, 335, 393
 Pamučina, Pero 197, 198
 Pandurević, Vladislav 191
 Panić 174
 Paninić, Stevo 281
 Pantić Kosta 277
 Pantić, O. Ljubomir 189, 260, 271, 291, 308, 373
 Pantić, Tomo 201
 Papić, Mitar 13, 30, 53, 54, 89, 90, 347, 349, 351, 365, 368, 373, 391, 398, 409, 410
 Papo, A. Menahem 197, 198
 Papo, Moško 223
 Pareto, Vilfredo 16, 414
 Parežanin, Ratko 180
 Parežanin, Vidak 341
 Pašalić, Esad 12
 Pašalić, Marijan 173
 Pašalić, Muharemaga 75
 Pašalić, Mujo 223
 Pašić, Hasan 223
 Pašić, H. Hasanaga 175
 Pašić, Nikola 113-116, 128, 130, 132, 134, 178, 239, 245, 246, 253, 264, 273, 351, 399
 Pašić, Osmanbeg 75
 Pašić, Salih 223
 Paštrović, Branko 182
 Pavičić, Ivan 65, 196
 Pavičić, Jovo 185
 Pavle, knez 269
 Pavlinić, Dragutin 182
 Pavlović, Ivan 187
 Pavlović, J. Mihajlo 201
 Pavlović, Milorad Krpa 335, 390
 Pavlović, Miloš 187
 Pavlović, Niko 222
 Pavlović, Nikola 55
 Pavlović, Vladimir 191
 Pavlović, Vukašin 16, 21, 410
 Pecola, Aleksa 44
 Pećanac, Jovan 330
 Pećanac, Kosta 281, 283, 312, 376
 Pećanac, Milan, 121
 Peičić, Cvjetko 76
 Pejanović, Cvijetin 354
 Pejanović, Đorđem 56, 83, 87, 91, 117, 146, 147, 153, 179, 391, 392
 Pejić, Ranko 116, 410
 Pejin, B. Gojko 189, 373
 Pejović, Vladimir 76, 332, 337
 Peković, Rajko 282
 Pelagić, Vaso 44, 54-56, 58-60, 327-330, 410
 Peleš, Ljubomir 175, 186, 191
 Penić, Derviš 268
 Perduv, Staniša 75
 Perić, Branko 180
 Perići 94
 Perin, Đoko 83, 130, 207, 210-212, 222, 233, 297
 Perinović, Vladimir 176
 Periš, Nikola 199
 Perišić, Avakum 197, 204, 252, 272, 306
 Perišić, Srećko 191, 248
 Perenčević, Jovan 310
 Perković, Ivan 188
 Perović, Latinka 19

- Perović, Melentije 330
Perović, Serafim 57
Perović, Vojin Tunguz 281, 283
Pešić, Aleksandar 170
Peško 94
Peško, Đorđo 175, 187, 227
Peško Lazar 190
Peško, Miho 130, 198
Pešut, Jovo 83, 117, 129, 211, 218, 227
Petar, mitropolit
Petković Jakov 176
Petković, Milan 160, 184, 274, 309, 361
Petković, S. Petar 223
Petković, Svetozar , 197, 204
Petković, Dis Vladislav 87
Petranović, Branko 221
Petranović, Petar 333
Petranović, Stevo 52
Petranović, Teofil 52, 54, 57
Petrić, Jovo 211
Petronić, B. 217
Petronić, Jevrem 354
Petronić, Velimir 221, 223
Petrović 169
Petrović, Aleksandar 187, 252, 276
Petrović, Aristotel 138, 196, 208, 219
Petrović, Dimitrije 129
Petrović, Diogen 82, 86
Petrović, Dušan 164, 185, 211, 272
Petrović, Đorđe 102
Petrović, Đorđo, 341
Petrović, Mihailo 185
Petrović, Milovan 221
Petrović, Ostoja 175, 244
Petrović, Petar 169
Petrović, Petar Fočak 52
Petrović, Petraki-efendija 46, 63, 74
Petrović, Relja 207
Petrović, B. S. 217
Petrović, Vasilj 188
Petrović, Vaso 160
Petrunić, Mijo 259
Pičeta, Lazo 130
Pičete 94
Pijuković, Nikola 129, 197, 204, 213
Pinto, L. Bernardo 197
Pips, Anton 268
Pišev, Marko 51, 410
Pišteljić, Jovo 54, 56
Pižon 136, 307
Planojević, Vasa 184
Plavčić, Branko 188
Plavšić, Damjan 220
Plavšić, Dionisije 202, 220
Plavšić, Jozo 184
Ploska, Muhamed 248
Pljevljak, Derviš 170
Pogačnik 165
Pokrajčić, Milan 183, 230, 253
Polić, Spasoje 197
Pollak Salamon 207
Polzović, Aron 197
Poljokan, Braco 306
Ponjan, Stjepan 175
Popadić, Milan 218
Popadić, hadži Mile 76, 337, 341
Popara, Hasan 211
Popara, Jefto 186
Popara, Miloš 83
Popić, Milan 190, 222, 223, 315
Popovac, Ismet 308
Popovac, Salih 187
Popović, Borivoje 223,

- Popović, Božidar 190, 222
 Popović, Dimitrije 331
 Popović, Drago 260
 Popović, Dragoljub 395
 Popović, Đoko 374
 Popović, Ilija 184
 Popović, A. Jakov 76, 82, 89, 337
 Popović J. 354
 Popović, M. Jovan
 Popović, Josif 331, 354
 Popović, Jovo 83, 128, 140, 141, 165, 192, 222, 223, 288, 296, 306, 358, 410
 Popović, Justin 368
 Popović, Kosta 76, 211, 337, 338, 354, 259
 Popović, Z. Kosta 332, 351
 Popović, Krsto 167
 Popović, Ljubiša 185
 Popović, Marko 75, 172, 210, 337, 341, 251, 254
 Popović, S. Marko 102, 130, 352, 410
 Popović, Matija 82, 129, 160, 245, 250, 251, 283, 338, 354, 361
 Popović, Mihailo
 Popović, Mihajlo 187, 260
 Popović, J. Mihajlo 169
 Popović, Milutin 180, 272, 369
 Popović, Mladen 341
 Popović, B. Nikola 106
 Popović, Patrikije 130
 Popović, Radoje 309
 Popović, Rajko 316, 317
 Popović, Simeon 348
 Popović, Simo, 354
 Popović, Slavoljub 170
 Popović, Stevo 331
 Popović, Svetislav 217
 Popović, Svetolik 314, 315
 Popović, Đ. Svetomir 187
 Popović, Timotije 341
 Popović, Todor 76, 191, 211
 Popović, Tomo, 128, 175, 186, 188, 211, 252, 253, 272, 333, 345, 350, 351, 354, 355, 365- 367, 370, 371
 Popović Tošo 83
 Popović, Vasilije, mitropolit 82, 137, 333, 344, 346-348, 365
 Popović, Vasilj 35, 89, 398
 Popović, Vaso 191
 Popović, Velimir 181, 183, 188, 258, 268, 269, 280, 371
 Popović, Vladimir 217, 341
 Popović, Vojislav 268,
 Popović, Zaharije 332, 354
 Popović-Obradović, Olga 19
 Porobić, Sava 341
 Potiorek, Oskar 83, 96, 100, 103, 341
 Požar, Josip 179
 Prager 165
 Praljak, Gojko 436
 Prašek, Emil 161
 Praštalo, Žarko 369
 Preka, Nikola 175, 186, 190
 Prelog, Milan 88
 Preljubović, M. 189
 Pribićević, Adam 314
 Pribićević, Svetozar 123, 124, 128, 134, 161, 264, 364
 Princip, Gavriilo 92, 100, 101, 342, 394
 Princip, Jovo 213
 Prnjatović, Nikola 294
 Prnjatović, Simo 197, 198
 Prnjatović, Stevo 212, 223, 365
 Prnjatovići 44

- Prpa, Branka 19
Prodanović, Kosta 175, 355
Prokopić, Nikola 75, 337
Protić, Stojan 123, 134, 182, 302, 247
Pržulj, Veljko 316
Pržulj, Vojislav 316
Pržuljević, Petar 223
Pudarić, Miloš 203
Puljezi 166
Pupić, R. Milan 190, 211, 212, 218, 222, 223, 253, 272, 350
Purivatra, Atif 95, 98, 102, 118-120, 126, 156, 160, 164, 167, 242, 254, 399
Putić, Mijo 175
Putnik, Milosav 179
Puvačić, Dušan 173
Puzović, Predrag 333-335, 348, 375, 399, 4410, 437
- Raca, Dušan 220
Radaković, J. 138
Radanjić, S. 219
Radešić, P. Jovo 202
Radetić, Jovo 200
Radić, Gojko 185
Radić, Radmila 2, 7, 8, 19, 323, 329, 351, 359, 372, 374, 399, 410, 411
Radić, S. 177, 238, 294, 313
Radišić, Jovan 354
Radoičić 217
Radoičić, Luka 200
Radojčić, Dušan 200, 208
Radojević, Mira 237, 269, 270, 273, 295, 305, 307, 399, 411
Radojčić, Uglješa 169
Radonić, Ilarion, mitropolit 82, 99, 137, 333, 343, 348
- Radosavljević, Nedeljko 325, 391
Radosavljević, Stojan 188
Radošević, Franjo 120, 138, 196, 207
Radovanović, Dragoljub 197
Radovanović, Miloš 184, 185
Radovanović, Tihon 349
Radović, Aleksa 130
Radović, Cvjetko 179, 188
Radović, Mihailo 341
Radović, Petar 330
Radović, Stanislav 187
Radović, T. 217
Radović, Vladimir 70, 72
Radovići 68
Radulaški, Milan 437, 369
Radulović, Jovan 88, 411
Radulović, Leontije 57, 58, 331
Radulović, Risto 75, 76, 83, 88, 102, 159, 261, 296
Radušić, Edin 48, 49, 64, 399
Rađen, Petra 8
Rađenović, Petar 37, 411
Rajačić, D. Janko 183, 192
Rajaković, Milan 120
Rajčević, Jovo 170
Rajić, Hugo 184
Rajić, Kosta 197
Rajković, Aleksandar 187
Rajković, Dafina 53
Rajković, Đorđe 72, 332
Rajković, (Spiridon) Špiro 53
Rajner, A. 199
Rakić, Gojko 185
Rakić, Mitar 282
Rakuš, Radeta 169
Ramić, (Ahmetaga) 196, 207, 222
Rašidkadić, Ibrahim 187

- Rašidkadić, Sulejman 72
 Ratković 219
 Reba, Ilija 223
 Rebo, Mijo 223
 Redžić, Enver 12, 13
 Redžić, Džafer 185
 Regan, Krešimir 308, 411
 Rejndžer, Terens 25, 396
 Retel, Dragutin 172
 Riđanović, Muhamed 175
 Rijić, Todor 102
 Ripperger 219
 Ristić, Borko 254
 Ristić, Dimitrije 197, 210
 Ristić, M. Dragoljub 204
 Ristić, Jovan 44, 331
 Ristić, Lazo 315
 Ristić, Vasilije 130, 354, 371
 Ristić, Vaso 119, 156, 160, 190, 196, 198, 199, 209, 210, 211, 222, 224, 232
 Ristići 94
 Rizvanbegović, Ali-paša Stočanin 45
 Rizvanbegović, Omerbeg 172
 Rodić, Ilija 354
 Rodinis, Andrej 26, 119, 121, 216, 390, 391
 Romčević, Stevan 197
 Roskijević, Johan 330
 Rot, Klaus 323, 399
 Rothkopf, Julius 207
 Rotšild 84, 85
 Roubček, Oto 223
 Rudić, Nikola 211
 Rundo, Vaso 106, 128, 191, 196, 207
 Rupčić, Viktor 105
 Rupiće, M. 129
 Ruso, Ž. Ž. 15
 Ruthner, Clemens 69, 154, 411
 Ružić, V. Dušan 169, 187, 258
 Ružić, Živojin 135, 142, 167
 Salihbegović, Šemsibeg 223
 Salom, Daniel 72
 Salom, Moise 197
 Salom, Isaković Salomon-ef. 63, 72, 197
 Salom, Silvio 221, 223
 Salatić, Sava 369
 Salopek, Petar 175
 Samardžić, Jovo 359
 Samardžić, M. Mirko 202
 Samardžić, Radovan 35, 411
 Samardžić, N. Savo 129, 244
 Samardžija, Jelena 83
 Samardžija, N. Sava 203
 Samouković, Milan 211
 Samouković, Simo 44, 53, 55
 Samoukovići 44
 Sanković, Jovo 207
 Sarač, Ahmet 188
 Sarafić, Isidor 268
 Sarafijanović, Milan 175
 Sarić, Ahmed 164
 Sarić, Ibrahim 188, 278
 Sarić, Murat 130
 Sarkotić, Stjepan 110, 111, 116, 159, 305
 Sava episkop Šumadijski 329, 331, 334, 335, 348, 349, 375, 399
 Savić, Bogdan 350
 Savić, Dragan 191
 Savić, M. Marko 355
 Savić, Mihajlo 160
 Savić, Milan 309

- Savić, Milivoje 142
Savić, Milovan 168
Savić, Risto 43, 44, 70
Savić, Savo 354
Savić, Timotije 76, 217
Savić, N. Vaso 198, 199, 208
Savić, Vujo 185
Savići 94
Savran, Ilija 172
Sejfić, Ahmet 211
Selakovići 43
Selanagić, Alija 184
Selenić, Savo 308
Selim III 35
Semiz, Risto 202
Semiz, Veselin 191
Semjan, Mišo 128, 190, 191, 208
Senić, Nikola 183
Seratlić, Risto 183
Sertić, Aurel 157, 161
Sijarčić, Luftibeg 175
Sijerčić, Hasan 223
Simić 219
Simić, Ivo 184
Simić, Jovan 189, 315, 366
Simić, Jovo 82, 99
Simić, Ljubo 99, 117, 176
Simić, Milivoje 129, 161, 165, 179, 188, 208
Simić, Novak 399
Simić, Ostoja 76
Simić, Todor 82
Simonjić, Stevan 75
Simović, Milutin 223
Sirmai, Anton 197, 219
Sjeran, Risto 175
Skakić, Nikola 316, 366
Skarić, M. Ivan 187
Skarić, Jovo 207
Skarić, Vladislav 27, 40, 41, 44, 52, 53, 55, 57, 63, 64, 67, 88, 122, 233, 261, 327, 329, 399
Skarići 39
Skenderova, Staka 44, 55, 335, 393
Skerlić, Jovan 52, 87, 88, 293
Skok, Petar 157
Slijepčević 39
Slijepčević, Pero 88, 89, 91, 100, 104, 114, 120, 233, 265, 266, 289, 411
Slipičević, H. Ibrahim 172
Slipičević, Mustafa 221
Smiljanić, Dušan 372
Smiljanić, Krsta 182
Smoljan, Bariša 89
Smoljan, Nikola 187
Smoljan, Rade 98
Smoljenović, Pero 185
Sočica, Mujo 182
Softić 276
Softić, Hasib 173
Sokolović, Jakob 185
Sokolović, A. Osman 190, 222
Soldo, Jozo 172
Soldo, Stanko 200
Somođi, pl. Oskar 208
Sopron, Ignjatije 56
Sorel, Ž. 16
Spahić, Drago 220
Spahić Miloš 260
Spaić, Marko 331
Spaho, Fehim 184, 186
Spaho, Mehmed 119, 123, 125, 156, 160, 164, 190, 207, 222, 252, 254, 255, 269, 273-275, 277, 286, 287, 302, 206, 311, 397

- Spalajković, Miroslav 130
 Spremo, Lazar 172
 Spužević, Cvjetan 89, 120, 171, 191
 Srđić, Todor 76, 81, 337, 338
 Sremčević 174, 360
 Sremčević, Bogoljub 170
 Sremčević, Sava 83
 Sretenović, Dušan 168
 Srnić, Nikola 185
 Srškić, Milan 73, 75, 82-84, 90, 91, 94, 101, 114, 129, 131, 161, 164, 180, 187, 196, 211, 237, 245, 249, 258, 266, 272, 273, 276, 285, 286, 288, 355, 364, 365
 Srškić, Stjepo 70,
 Srškići 40
 Stajić, Bogdan 170
 Stajić, Vasa 88
 Staljin 376
 Stakić, Branko 169, 171, 191, 227
 Stakić, Dobro 218
 Stanarević, Nikola 201
 Stanić, Jovo 365
 Stanić, Mihail 333
 Stanić, Mile 101, 113, 391
 Stanisavljević, M. Borislav 182
 Stanišić, Aleksa 182
 Stanišić, Vladimir 129, 191, 309
 Stanivuković, Simo 190, 211, 222, 224, 365
 Stanković, Đ. Đorđe 14, 113, 179, 399,
 Stanković, Jevrem 341
 Stanković, Jovo 173
 Stanković, Simeon 349
 Stanković, (Bože) Tomo 173
 Stanojević, Aco 270, 272, 306, 317
 Stanojević, Stanoje 195, 202, 203, 243, 337, 347, 400
 Starčević, A. 355
 Starović, Jovo 188
 Starović, Rade 188
 Stefanović 165
 Stefanović, Milan 200
 Stefanović Nikola 331
 Stefanovski, Mirjana 301, 399
 Stefković, Jovan 355
 Stepanović, Stepo 122, 123, 137, 344
 Stevanović, Milan 76, 337
 Stević, Cvjetin 355, 376
 Stevović, Dobroslav 200
 Stipančić, Josip 188
 Stjepanović, Cvijan 210
 Stjepanović, Jevrem 197, 204
 Stjepanović Stjepo 120
 Stockhamer, Jozef 197
 Stolić, Ana 15, 412
 Stočević, Ali-paša 36
 Stojadinović, Milan 6, 23, 32, 182, 189, 190, 194, 221, 228, 264, 268-270, 274-277, 279, 280, 285-288, 291, 294, 295, 297, 300, 306, 312, 317, 319, 370, 373, 381, 382, 389, 399
 Stojanović, kanonik 166
 Stojanović, Bogdan 189
 Stojanović, Dubravka 19
 Stojanović, Mihajlo 170, 188
 Stojanović, Mladen 90, 91, 105
 Stojanović, Niko 129
 Stojanović, Nikola 30, 73, 75-77, 82, 88, 91, 113-116, 128, 138, 140, 180, 182, 191, 207, 233, 254, 260, 265, 266, 298, 299, 301, 394, 399, 411
 Stojanović, Stojan 90, 219
 Stojanović, Sveto 128
 Stojanović, Vladimir 187, 220

- Stojanovići 94
Stojić, Vladimir 192
Stojkanović, Nikola 187, 188, 190, 196,
197, 198, 222
Stojkov, Todor 251, 275, 287, 295, 399
Stojnić, Gavriilo 341
Stokanović, Pero 58, 82, 117, 118, 125,
129, 156, 198
Stošović, Dobrivoj 200
Strach, Hinko 160, 161
Stranski, Feliks 207
Stričević, Svetozar 168
Striner, M. 16
Studen, V. Ilija 201
Stunić, Dušan 202
Stupar, Đorđe 211
Stupar, Milan 187
Stupar, Vaso 175
Stux, Geza 207, 211
Subašić, Ivica 308
Subašić, Stjepan 186
Subotić, Dušan 106, 254, 257, 260,
345, 348, 354
Sućeska Avdo 36, 412
Sudžuka, Safet 223
Sujoldžić, Salih 175
Sulejmanpašić, Devat 138
Sulejmanpašić, Rifatbeg 75, 97
Suljić, Suljo 184, 185
Sunarić, Jozo 110, 117-119, 155, 156,
160, 207
Sunarić, Vasilije 187
Sunarić, Vojin 202
Sušić, Vlado 196, 198, 199, 208, 209, 223
Svrzo, Hamid 118, 119, 138, 156, 159
Svrzo, Salih 188, 248
Šabanović, Asim-aga 188
Šahinagić, Ibrahim 186, 188
Šahinagić, Meho 276
Šahinpašić, beg Hasad 184
Šahinpašić, Hasan-beeg 187
Šain 94
Šain, Dušan 221, 222
Šain, Ljubomir 223, 354
Šain, Risto 198
Šamić, Midhat 44, 394
Šandrak, T. 187
Šantić, Aleksa 75, 87, 172, 285
Šantić, Pero 72, 120, 130, 171, 198, 199
Šantić, Savo 98
Šantići 86, 94, 217
Šarac, Nedim 251, 252, 256, 400
Šarenac, Stevan 76, 337
Šarić, Ivan 138, 291, 374
Šarić, Osman 283
Šarović, Vaso 369
Šašić, Nikola 183, 209
Šeat 174
Šeat Nikola 169
Šehavdić, Idriz 223
Šehić, Nusret 13, 14, 28, 96, 104, 107,
108, 121, 122, 127, 129, 136, 156, 244,
245, 247, 273, 281, 283, 291
Šehić, Zijad 96, 97, 100, 102, 103, 107
Šekol, Lazar 222
Šekspir, (Vilijam) 56
Šerbedžija, Jovan 138
Šestić, Asim 223
Šešlija, Savo 302
Šijan, Dušan 161, 165
Šiler, (Fridrih) 52, 56
Šiljak, Danilo 341
Šiljak, Jovanka – Joka 316, 369

- Šiljegović, Vladimir 184
- Šiniković, Stevan 210, 211, 332, 351, 365
- Šišić, Ferdo 120, 390
- Šišić, Meho 223
- Škaljak, Sava 341
- Škipina, Sava 202
- Školnik, Dušan 341
- Škoro, D. 202
- Šlezinger 85
- Šljivo, Galib 46, 50, 57, 326, 328, 329, 400
- Šmitran, Jovo 179
- Šnajder, Vera 367, 402
- Šober 165
- Šojić, Ostoja 220
- Šola 44, 94
- Šola, Atanasije 75, 82, 87, 102, 106, 124, 125, 167, 157, 159-161, 203, 207, 250, 266, 278
- Šola, R. Jovo 87
- Šola, Vojislav 70, 72-75, 78, 82, 101, 116-118, 123, 126, 130, 155,, 156-158, 179, 198, 199, 209, 337, 364
- Šola Vukan 211
- Šotrić, Petar 130, 172
- Špadijer, Filip 54
- Štadler, Josip 96, 99, 166
- Štarh 164
- Štrasman, Novat 164
- Šućur, Dragan 343, 412
- Šumonja, Nikola 87
- Šušljic, Milan 183
- Šušljic, Risto 128
- Šušnjar, Mane 187, 188, 222, 224
- Šušnjar, Trivo 185
- Šutej, J. 186, 252, 255, 297
- Tadić, Ante 186
- Tadić, Branko 219
- Tadić, Jovo 129
- Tahir-paša 46, 328
- Tambić, Vlatko 89, 175, 187
- Tamburić, Obrad 223
- Tamindžić, Dušan 89, 176
- Tanasić, Jovan 184
- Tanasić, Miloš 224
- Tanasić, Stevo 76
- Tanasijević, Risto 331
- Tanasković, Božidar 260
- Tanović, Jusuf 227
- Tartalja, Ivo 182
- Tatar, Dragutin 191
- Tartarević, N. 138
- Taušanović, Venijamin 349, 375
- Tefterdarović 165
- Tekić, Dimitrije 341
- Teodorović Nikola 170
- Teodorović, T. Nikola 187
- Tepić, Ibrahim 36, 43-45, 47, 49, 53, 400, 412, 413
- Terzić, Božidar 121, 123
- Terzić, Milutin 168
- Teskeredžić, Alija 184
- Teskeredžić, Hakibeg 223
- Tešanović, Lazar 76
- Tešić, Maksim 185, 228
- Tihi, Dragutin 341
- Timotijević, Agaton 170
- Timotijević, Paja 191
- Tisa, Ištvan 111, 116, 117
- Todesckini, Theodor 208
- Todić, Nikifor 315
- Todorović, Jovan 168

- Todorović, Maksim 341
Todorović, Pero 82, 83, 91, 117, 197, 198
Todorović, Risto 39
Todorović, Tošo 173
Todorović, Vaso 199, 200, 208, 117,
221-223
Toholj, Ilija 190, 222
Toholj, Risto 89
Tolstoj 56
Tomanović, R. 202
Tomašović, Miloš 170
Tomek, Franjo 170
Tomić, Branko 180, 183
Tomić, Jaša 264
Tomić, Marko 191
Tomić, Risto 268
Tomović, Ljubo 202
Tomović, Mirko 160
Topal, Osman-paša 56
Topalović, Ivan 168
Toplica, Milan 342, 400
Torbica, Rade 212, 224
Tošović, Hasan 187
Trbojević, Branko 208, 251
Trebić, Mihajlo 197, 200, 223, 224
Trifković, Dragiša 58, 130, 413
Trifković, Ilija 212
Trifković, Marko 264
Trifković, Milan 183, 192
Trifković, Milivoj 207
Trifković, Risto 44
Trifković, Stijepo 37, 75, 335, 337
Trifković, Vjera 138
Trifković, Vladimir 37
Trifkovići 44
Trifunović, Gavro 211
Trifunović, Mišo 286, 359
Trišić, Nikola 96, 212, 316, 400
Trkulja, Stojan 338
Trumbić, Ante 113, 114, 116, 134, 223
Trumić, Aleksandar 183
Tucović, Vlado 219
Tufekčić, Paša 223
Tupačić, Milan 172
Tupanjanin, Đorđo 186
Tupanjanin, Jovo 202
Tupanjanin, Miloš 180, 211, 252, 256,
287
Turković, Dragutin 188
Tuta, Jovo 198, 358, 363, 365
Tuzlić, Bakirbeg 75
Tvrtko 134
Ubavić, Pavle 76, 245, 337, 354
Ugljen, Asim 172
Ujević, Tin 88
Ulmanski, Milan 221, 222
Umičević, Dušan 188, 316
Umičević, Đorđe 341
Umičević, Simo 129, 316
Unković, Stevan 223
Urošević, Andrija 223
Uzelac, Srđan 368
Vajs, Maks 268
Vali-paša 46
Vancaš, Josif 97
Vanek, Aleksandar 221
Varenika, Bogdan 201
Vareniković, Abdulah 223
Varoščić, M. Šćepan 203
Vasić, Aleksa 281
Vasić, Dimitrije 99
Vasić, Jovan 176

- Vasić, Konrad 67
 Vasić, Mihajlo 315, 332
 Vasiljević, Dušan 74, 75, 77, 88, 113, 126, 128, 133, 159, 179, 191, 207, 230, 266, 302
 Vasiljević, Đorđo 129, 197, 198, 207, 209
 Vasiljević, Ilija 208
 Vasiljević, Jovan 191, 283, 315, 358
 Vasiljević, Lj. Jovan 129
 Vasiljević, Nikifor 200, 315
 Vasiljević, Obrad 199
 Vasiljević, Obren 213
 Vasiljević, Risto 207, 332
 Vasiljević, Vaso 99, 198, 199, 209, 213
 Vasiljević, Vojo 315
 Vasković, Đorđe 315
 Važić 176, 188,
 Veber, Maks 15, 16, 21, 400
 Vehbi-paša 63
 Vejinović, Đ. Milan 244
 Velić, Hajro 187
 Velimirović, Nikolaj 375
 Verlašević, H. Jusuf 223
 Vesković, Đorđe 176
 Vesnić, Milenko 130, 164
 Vešović, V. Dragiša 169, 187, 250, 258
 Vičanović Ljubomir 190
 Vidačić, B. 196
 Vidaković 55
 Vidaković, Drago 260
 Videković, Ivan 169
 Vidić, Jovan 70
 Vidić, Vaskrsija 172
 Vidojević, Vaso 75
 Vidović, Bogdan 138, 201, 207, 209, 224
 Vidović, Bonifacije 339
 Vidović, Vaso 59, 75
 Vilder, Vječeslav 255, 288, 308
 Vilović, Osman 164
 Vilson/Wilson, Vudro 117, 118, 132, 344
 Vinaver, Vuk 40, 43, 413
 Visarijon 40
 Višanović, Ljubomir 222
 Višekruna, Lazar 122
 Višnjić, David 98, 128, 210, 398
 Viteškić, Ahmet 211
 Vitković, Radoslav 128, 197, 221, 223
 Vlačić, Ljubomir 369
 Vlah, Svetozar 188
 Vlahović, Dragutin 175
 Vlažetić, Gligo 186
 Vojnović, Danilo 208
 Vojnović, Ivo 166
 Vojnović, Lujo 166
 Volfram, Vjekoslav 208
 Von Korner 218
 Vošnjak, Bogumil 114
 Vot, Ladislav 173
 Vranić, Ivo 188, 278
 Vrčević, Vladimir 199
 Vranješević, Đorđe 171, 172, 180, 355
 Vučetić 217
 Vučićević, Momčilo 369
 Vučković, Dušan 331
 Vučković, Gavro 46, 49, 50, 57, 58, 326, 394
 Vujasinović, Slavko 332, 345, 365
 Vujičić, Gavro 185
 Vujičić, (Jakova) Jovanče 173
 Vujić, Ljubo 173
 Vujinović, Grga 186
 Vujinović, Jovo 130
 Vujović, Ljubiša 182, 183

- Vujović, Simo 87, 89
Vukalović, Luka 58, 331
Vukanović, Jovo 129
Vukanović, Pavle 354
Vukanović, Sava 211, 361
Vukanović, Srpko 279
Vukanović, Vojislav 309
Vukičević, Velimir 182, 270
Vukić, Anton 168
Vukmirović, Mihajlo 187
Vukojević, Stjepan 185
Vukotić, Jovan 316
Vuković, Antonije 83, 211, 365, 369
Vuković, Branko 169, 188
Vuković, Gojko 172
Vuković, Jovo 233
Vulešević, M. 202
Vuličević, Lj. 166
Vulović, Ljubomir 162, 168, 236, 240
Vulpe, Stevan 183
- Weiss, Filip 207
Wütte, Rudolf 209
Wütte, Viktor 209
- Zadro, Gustav 186
Zagorac, Jovo 187, 190, 198, 199, 207, 213, 222, 224, 268, 277-279
Zaimović, Muratbeg 129
Zakić, Dimitrije 179, 191, 252, 289, 265
Zdunić 174
Zec, Jefto 130
Zec, Jovan 168
Zec, Š. Risto 130
Zečević, M. Aleksandar 201
Zečević, Božidar 128, 156, 157, 176
Zečević, Drago 220
- Zečević, Gavro 76
Zečević, Safet 184, 188
Zečević, Vlado 316
Zečević, Vukan 341
Zekić, Marko 191
Zelenika, Dušan 76, 337
Zelenika, Stjepan 188
Zelenika, Šćepo 187
Zeljковиć, Boško, 184, 228
Zeljjić, M. Aleksandar 169, 187
Zildžić, Mustafa 188, 218, 224
Zimonjić, Bogdan 58, 330, 343
Zimonjić, Petar, mitropolit 82, 98, 120, 333, 344, 346, 348, 349, v 365, 375, 401, 410
Zovko, Ljubomir 156, 413
Zrnić 176
Zubović, Jovo 233
Zurovac 165
Zurovac, Pajo 161
Zurunić, Simo 202
- Žakula, Stevan 89, 102, 106, 119, 188, 413
Ždrale, Marko 218
Žegarac, Branko 180
Žerajić, Bogdan 89, 91
Žica, Milan 221
Žirovčić, Milan 219, 466
Žiska, Mustafa 185
Živanović, S. Gradimir 169, 187
Živković, M. Ilija 233
Živković, Mita 41
Živković, Petar 174, 183, 255, 258, 268, 277, 291
Živković, T. Radoslav 188, 290, 373, 394
Živojinović, Dragoljub 106, 395
Žutić, Nikola 284, 400

GEOGRAFSKI INDEKS

- Albanija 104, 181, 182, 292, 321, 405
Alzas 142
Amerika 117, 288
Amerika, Južna i Sjeverna 65
Anadolija 65
Ankona 43
Atina 335
Australija 15, 201, 395
Austrija 57, 60, 78, 95, 98, 108, 115, 135, 139, 141, 172, 173, 177, 178, 196, 218, 240, 241, 290, 292, 302, 313, 314, 329, 355, 356, 358
Austro-Ugarska 28, 64, 66, 67, 68, 101, 106, 113, 117, 303, 313, 314, 341, 371, 411, 412
Austro-Ugarska Monarhija 7, 24, 31, 45, 63, 74, 82, 91, 92, 113, 114, 152, 193, 199, 215, 225, 327, 330, 378, 380, 403
Bač 313
Bačka Palanka 313
Bajna Bašta 228
Balkan 51, 84, 265, 280, 298, 313
Banat 217
Banovina Hrvatska 300, 308, 309, 311, 312, 411
Banja 40, 330
Banja Luka 24, 26, 30, 36, 40, 43, 47, 50, 54-56, 58, 66, 75, 80, 82, 87, 88, 90, 93, 99, 100, 103, 106-108, 119, 121, 122, 125, 129, 132, 137, 144, 147, 149, 156, 160, 162, 167, 168, 171, 172, 179, 180, 184, 187, 188, 190, 191, 198, 199, 201, 210, 213, 214, 217, 219, 222, 224, 225, 228, 231, 236, 246, 254, 256, 257, 268, 278, 284, 289, 306, 310, 313, 315, 327, 329, 330, 331, 337, 338, 343, 345, 346, 348, 350, 354, 355, 358, 359, 365, 369, 379, 385, 389, 391, 392, 393, 398, 400, 401, 406, 408, 409, 410
Banjani 332
Baranja 217
Bataković 210
Batkuša 219
Beč 43, 44, 68, 72, 73, 76, 77, 78, 84, 91, 109, 157, 182, 199, 207, 208, 209, 215, 244, 270, 273, 280, 314, 334, 336, 337, 348
Beograd 7, 9, 13-16, 18-20, 25, 35, 37, 39-41, 43, 51, 52, 54, 56, 59, 60, 66, 70, 73, 74, 76, 77, 82, 88-90, 95, 98, 101, 102, 105, 107, 110, 113, 114, 116, 123, 124, 129, 131, 132, 133-137, 139-142, 146, 162, 163, 167, 172, 176, 179-182, 188, 190, 196, 197, 200, 204, 207, 208,

- 210-214, 217-219, 221, 224, 227, 228, 230, 235, 237, 239, 241, 243, 245, 251, 254, 255, 259, 260, 262, 264, 269, 271-276, 278-280, 282, 284, 285, 288, 295, 298, 300-308, 311, 320, 323-325, 328, 329, 332, 334, 348, 349, 351, 358, 362, 363, 366, 370, 375, 385, 389-400, 403, 405, 407, 409-413
- Bern 349
- Besarabija 376
- Bihać 99, 103, 105, 119, 122, 145, 147, 149, 150, 162, 167, 168, 176, 179, 181, 184, 187, 190, 191, 201, 205, 210, 218, 222, 228, 316, 338, 341, 348, 349, 391
- Bijeljina 59, 66, 76, 85, 122, 146, 148, 149, 151, 160, 170, 176, 182, 184, 187, 189-191, 197, 199, 201, 205, 210, 222, 223, 260, 271, 281, 283, 291, 307-309, 320, 332, 354
- Bileća 68, 75, 107, 108, 120, 145, 147, 150, 169, 186, 228, 337
- Birač 51
- Bijelo Brdo 200, 208, 217
- Bijelo Polje 181, 210, 211, 332, 351, 365
- Blagaj 211, 332, 351
- Blažuj 312, 337
- Bočani 359
- Bogatić 181
- Bokinci 122
- Boljanić 210
- Bon 73
- Borovo 189
- Bos. Brod 85, 102, 169, 185, 191, 198, 219, 354
- Bos. Dubica 76, 122, 144, 147, 149, 168, 184, 190, 201, 222, 330, 332, 345, 365
- Bos. Gradiška 75, 144, 147, 149, 168, 178, 184, 201, 205, 257, 345, 354
- Bos. Grahovo 147, 149, 170, 348, 354
- Bos. Kostajnica 122, 169, 256, 332
- Bos. Krupa 76, 122, 145, 147, 149, 168, 180, 184, 201, 205, 218, 219, 228, 316, 337, 338
- Bos. Novi 75, 122, 144, 147, 149, 168, 185, 201, 202, 205, 354
- Bos. Petrovac 76, 122, 145, 147, 150, 168, 185, 201, 337, 355
- Bos. Šamac 122, 171, 187, 191, 201, 205, 220, 268, 281, 354
- Bosanska krajina 29, 30, 37, 49, 54, 58, 76, 83, 122, 130, 131, 246, 255-257, 271, 278, 283, 287, 289, 331, 398, 407, 410
- Bosanski ejalet 27, 39, 46, 328, 330, 394
- Bosansko Petrovo Selo 180
- Bosna 36, 37, 42-44, 46, 48-50, 52, 53, 55, 57, 59-61, 63-66, 68, 69, 71, 84, 85, 89, 91, 95, 96, 101, 104, 105, 111, 115-118, 120, 126, 131, 133, 141, 142, 152, 155, 161, 162, 165-167, 174, 177, 179, 217, 218, 220, 224, 228, 231, 238-242, 244, 245, 251, 253, 262, 265, 273, 274, 277, 283, 286-290, 293, 302, 303, 305-307, 310-315, 320, 326, 328-330, 334, 342, 347, 349, 351, 363, 364, 375, 378, 391, 393-395, 398, 402, 404, 405, 408, 454
- Bosna i Hercegovina 1-3, 5-9, 11-15, 20-30, 32, 33, 35-46, 48-61, 63-93, 95-98, 100-111, 113-132, 134-138, 140-142, 144, 146-149, 151-158, 160-164, 167, 168, 174, 175, 177-181, 183, 191-199, 203, 205, 206, 209, 213-222, 224-227, 231-248, 250, 251, 253, 256-258, 260-262, 264-266, 269-273, 276, 278,

- 280, 281, 285-296, 300, 302-311, 314-316, 318, 319, 322-324, 326-335, 337, 338, 340-349, 352-358, 361-365, 367, 368, 370-377, 379-414, 453, 455-466
- Bosna Srebrna 152
- Brani Do (selo) 39
- Bratislava 109
- Bratunac 223
- Breza 282
- Brčko 184, 187, 188, 190, 191, 197, 199, 201, 205, 220, 222, 223, 244, 260, 269, 274, 275, 281, 300, 312, 354, 373
- Bregalnica 137
- Brod 47, 56
- Budimpešta 68, 73, 75, 108, 207
- Budim-Pešta 77
- Bugojno 76, 98, 99, 108, 145, 148, 150, 170, 186, 191, 201, 205, 257, 328, 338
- Bukovina 84, 376
- Bukva 108
- Buljane 181
- Busovača 217
- Butmir 211
- Carigrad 38, 42, 43, 48-50, 58, 70, 77, 98, 292, 326-328
- Cazin 76, 145, 147, 150, 168, 185, 337, 338, 354
- Cer 137
- Cetinje 24, 54, 70, 181, 182, 371
- Cirih 181
- Crkvina 354
- Crna Gora 37, 51, 58, 60, 65, 67, 68, 81-83, 103, 116, 120, 123, 180, 181, 196, 215, 230, 239, 277, 307, 315, 328, 340, 341
- Crna Reka 211
- Čačak 181
- Čajniče 39, 76, 98, 102, 145, 148, 150, 169, 172, 181, 187, 195, 197, 217, 220, 221, 223, 249, 250, 254, 255, 258, 259, 268, 281, 290, 307, 311, 338
- Čapljina 98, 169, 199, 332, 361
- Čardačani 354
- Čečevo 185
- Černovice 335, 348, 349
- Češka 85
- Čičeva 122
- Čipuljić 328
- Dalmacija 37, 54, 55, 61, 84, 138, 162, 181, 196, 213, 215, 230, 265, 326, 378, 454
- Dečani 47
- Derventa 76, 144, 147, 149, 168, 171, 185, 191, 199, 219, 300, 309, 328, 337, 338
- Divuša 185
- Doboj 98, 102, 103, 122, 147, 176, 185, 191, 198, 199, 206, 216, 219, 315, 316, 332, 341, 375
- Dobričevo 326
- Dobrljin 47, 185
- Dobrun 323
- Dobruša 186
- Dolac 211
- Donja Tuzla 47, 75, 76, 337
- Drina 104, 236, 239, 241, 259, 264, 270, 273, 278, 279, 303, 305, 307, 310
- Drinska banovina 24-26, 90, 148, 155, 161, 180, 184, 187, 189, 197, 216, 228, 248, 256, 259, 268, 273, 274, 276, 280-282, 287, 291, 306, 307, 312, 314, 320, 389-392, 405

- Drniš 52, 54
 Dubnica 189
 Dubrovnik 40, 43, 89, 134, 181, 300, 413
 Dunav 107, 236, 264, 292, 303
 Duvno 145, 150, 170, 186
 Duži 40, 53, 331
 Dvor na Uni 181, 354

 Devđelija 236, 349

 Engleska 321
 Evropa 24, 92, 117, 133, 263, 265, 280, 298, 299, 310, 313, 384
 Evropa Zapadna 265

 Fanar 42, 327
 Fesan 58
 Filadelfija 200
 Firenca 114
 Foča 43, 44, 50, 68, 76, 87, 98, 102, 104, 108, 122, 125, 145, 147, 150, 169, 186, 187, 202, 205, 217, 218, 223, 228, 249, 255, 258, 282, 333, 338, 341, 399
 Fojnica 75, 145, 148, 150, 169, 187, 223, 249, 268, 275, 281, 300
 Francuska 43, 178, 238, 300

 Gacko 39, 58, 68, 75, 76, 101, 120, 122, 145, 147, 149, 150, 169, 186, 202, 205, 227
 Galicija 84
 Glamoč 76, 99, 122, 145, 147, 149, 150, 170, 182, 202, 205, 217, 245, 270, 355
 Glasinac 120
 Gnojnica 186
 Gomionica 326, 330, 347, 349
 Gomjenica 330
 Gomirje 331, 335

 Goražde 72, 170, 187, 220, 249, 260, 281, 282
 Gorica 64
 Gostović 323
 Grac 101, 103, 109, 160, 188
 Gračac Gornji 335
 Gračanica 76, 102, 122, 146, 147, 151, 170, 180, 185, 197, 198, 202, 205, 210, 219
 Gradačac 76, 146, 147, 152, 156, 170, 174, 185, 191, 219, 300, 348, 355, 402, 413
 Grčka 65, 340
 Guča 181

 Habsburška Monarhija 95, 96, 103, 106, 110, 115
 Habsburško Carstvo 23
 Hadžići 197, 217, 220, 276, 278, 279, 283, 287
 Han-Pijesak 104
 Hercegovina
 Hrgari 184
 Hrvatska 81, 100, 121, 161, 162, 180, 196, 215, 217, 233, 240, 294, 302, 304, 305, 307, 313-315, 348, 374, 396
 Hrvatska banovina 308, 312

 Irig 197, 204
 Ilidža 74, 75, 211, 218, 220, 276, 293, 338
 Ilirija 51
 Ilok 300, 313
 Istra 84
 Italija 16, 108, 113, 300, 321
 Ivanjica 181

- Jablanica 122, 223
Jadovno 348
Jagodina 348
Jajce 76, 122, 145, 147, 149, 150, 170, 182, 185, 239, 245, 316, 337
Jamnica 59
Jasenovac 348
Jatra M. 185
Jedrene 137
Jena 182
Jugoslavija 12, 13, 29, 43, 51, 52, 74, 82, 86, 107, 115-117, 138, 139, 154, 161, 179, 197, 221, 237, 243, 260, 265, 268, 270, 271, 278, 279, 280, 283, 284, 292, 298, 299, 301-305, 313, 316, 318, 319, 322, 323, 328, 347, 370, 389, 390, 392, 394-399, 404-406, 410, 411
- Kajmakčalan 302
Kakanj 64, 228, 326
Kalifornija 201
Kalinovik 68, 170, 218, 249, 285
Karavanke 292
Karlovac 134
Kavadar 181
Kečkemet 103, 341
Kiseljak 73, 184, 228
Kladanj 76, 120, 146, 148, 151, 170, 187, 189, 218, 228, 259
Klašnice 122
Knjaževac 285
Kobilja glava 228
Kornica (Gradačac) 219
Ključ 76, 122, 145, 147, 149, 150, 168, 185, 202, 205, 219, 337, 338
Kobatovci 122
Kolašin 209
- Komorana 108, 341
Konjic 75, 86, 98, 120, 122, 145, 147, 148, 150, 169, 186, 202, 217, 223, 261, 337, 338, 349, 354, 371, 403
Konjuh 85
Kosmaj 137
Kosovo 137, 263, 315
Koševo 189, 335
Kotor 134
Kotor-Varoš 76, 144, 147, 149, 168, 185, 337, 354
Kovačići 294, 391
Kovin 308
Kozarac 185, 219
Kozluk 341, 376
Kragujevac 107, 181, 222, 329, 348, 391, 395, 397, 399
Krajina 37, 58, 104, 230, 289, 290, 325, 330, 345, 410
Kraljevina Jugoslavija 259, 278, 284, 300, 304, 308, 312, 317, 365, 383, 395, 400, 402, 410
Kraljevina SHS/Jugoslavija 7, 8, 13, 20, 23, 155, 270, 377, 411
Kreševo 228
Krim 40
Krivoglavci 228
Krneta 122
Krnjeuša 122
Krušikovo polje 282
Kulen-Vakuf 122, 168
Kumanovo 137
Kupinac 302
Kupres 170
- Laktaši 100, 104, 106, 184, 395
Lavov 209

- Lazarići 39
 Lika 265
 Lipovo 185
 Livno/Lijevno 39, 43, 44, 53, 72, 75, 122, 146, 148, 150, 170, 176, 180, 182, 186, 202, 205, 257, 270, 328, 336
 Lorena 142, 238
 Lovnica 53
 Loznica 223, 326
 Lukavac 221
 Lužani 219

 Ljubija 283
 Ljubinje 40, 76, 120, 145, 147, 149, 150, 169, 181, 186, 202, 216, 337, 338, 348
 Ljubuški 75, 98, 122, 145, 148, 150, 169, 186, 338

 Mačva 259
 Mađarska 60, 103, 111, 116, 117, 293
 Maglaj 58, 76, 98, 122, 146, 147, 149, 151, 171, 332, 337, 355
 Maglajani 122
 Mahovljani 122
 Majeвица 85
 Majkići 185
 Makedonija 65
 Maklenovac 219
 Maribor 284
 Metković 228
 Miljanići 332
 Miloševac 355
 Minhen 73
 Mionica 181
 Mirkovo 184
 Modriča 53, 122, 245, 309, 316
 Mokro 211, 217

 Morava 181, 313
 Mostar 26, 40, 43, 44, 50, 53-55, 57, 58, 64, 66, 69-71, 75-77, 80, 82, 85-89, 91, 93, 98-100, 102, 104-108, 119, 120, 125, 128, 130, 131, 133, 134, 139, 145, 148, 150, 156, 159, 162, 167, 168, 169, 175, 179, 182, 186, 187, 190, 191, 198-200, 202, 206, 209, 210, 213, 214, 216, 219, 222, 223, 227, 236, 246, 261, 280, 283, 284, 310, 315, 328, 329, 331, 332, 336-338, 344, 348, 349, 351, 354, 358, 360, 365, 367, 379, 392, 294, 295, 402, 403, 409-413
 Mošćanica 326
 Mrkonjić-Grad 122, 147, 149, 170, 185

 Nahorevo 211
 Negotin 182
 Neretva 257, 313
 Nevesinje 58, 68, 75, 87, 108, 120, 145, 147, 149, 150, 169, 181, 186, 190, 354
 Nežider 103, 341
 Nikšić 228
 Nisib 328
 Niš 181
 Nova Gradiška 201
 Nova Topola 184
 Novi Sad 40, 43, 54, 56, 73, 76, 89, 134, 182, 244, 283, 364, 393, 394, 407, 411

 Njemačka 182, 300, 320
 Njujork 200

 Obrenovac 307
 Odžak 169, 171, 176, 185
 Ohrid 134, 181, 349

- Okruglica 355
Olomoc 64
Olovo 104, 228
Orlovci 283
Osmansko Carstvo 5, 7, 23, 27, 31, 35, 36, 38, 40, 41, 46-48, 61, 68, 81, 324, 325, 330, 340, 377, 396
Osečani 102
Ostrog 375
Ostrožac 186
Otoka 184
Ozren 85, 211, 323

Pale 104, 211, 217, 260, 278, 306, 377, 359
Paprća 53
Pariz 47, 114, 159, 182, 280, 368,
Pazarić 211, 366
Pečuj 133, 409
Peć 359
Pešta 60, 74, 78, 109, 110, 314,
Petrograd 43, 59, 114
Petroševci 122
Pijemont 60, 133, 142, 289, 302
Pitsburg 200, 342, 400
Piva 326
Plaški 335
Pljevlja 181
Pocerina 259
Podgorica 329, 399
Podlugovi 354
Podrinje 220
Pojezna 122
Poljice Popovo 182
Ponovlje 354
Popovo Polje 40
Posavina 39, 58, 61, 104, 160, 230

Požarevac 41, 142, 394,
Prača 104, 189, 274, 283, 311
Prag 91
Prekaja 355
Priboj 40, 200, 228, 282
Prijedor 76, 87, 122, 144, 147, 149, 169, 185, 190, 191, 200, 202, 205, 219, 222, 246, 330, 337
Primorje 314
Primorska banovina 24, 25, 48, 181, 182, 186, 257, 300
Prizren 181, 182, 334, 348
Prnjavor 76, 122, 145, 147, 149, 169, 173, 185, 191, 197, 204, 207, 316, 338, 355
Prozor 76, 108, 146, 148, 150, 170, 186, 338
Pruska 289, 302
Puračić 122, 206, 351,
Puraći 369

Rača 313
Rakova Noga 211
Rakovica 211
Rapovina 186
Razboj 359
Reljevo 333, 340, 342, 345, 349, 371
Rogatica 76, 98, 102, 120, 145, 148, 150, 169, 184, 187, 188, 189, 209, 210, 223, 249, 255, 259, 268, 274, 278, 281, 282, 306, 317, 331, 337, 338, 406
Rostovo 281
Rudanka 102
Rudine 37, 402
Rudo 220, 320
Rudolfstal 122
Rujnica 335

- Ruma 197, 204
 Rumunija 228, 348
 Rusija 48, 59, 71, 81, 313, 324, 327, 332, 334
 Sandžak 67, 152, 328
 Sanski Most 76, 122, 145, 147, 149, 150, 168, 180, 185, 202, 205, 340
 Sarajevo 2, 3, 8, 9, 12-14, 24-29, 35, 36, 38-60, 63-93, 95-106, 109, 116, 119-125, 127-138, 141, 142, 144-146, 148-153, 155-164, 166-168, 172, 174, 174-184, 186-192, 195-233, 236-242, 244, 246, 248, 251-156, 258-259, 261-266, 268, 271, 272, 273, 276-288, 290, 292-297, 302, 205, 208-312, 315-317, 319, 3221, 326, 328-338, 340-358, 360-376, 379, 385, 389-413, 456, 462, 466
 Sarajevsko polje 37
 Sava 58, 65, 110, 236, 241, 259, 264
 Semberija 246, 308, 326
 Semizovac 228, 278
 Severo-Američke Države 265
 Sisak 355
 Skoplje 43, 81, 134, 181, 182, 230, 260, 261, 351
 Skugrić 316
 Slavonija 37, 104, 121, 215, 207
 Slavonska Požega 76
 Slavonski Brod 44, 58, 73, 104, 110, 161, 405
 Slovačka 43
 Slovenija 161, 162, 196, 215, 217, 307, 311
 Soča 161
 Sofija 284
 Sokolac 210, 282
 Solun 43, 230, 302, 321
 Sombor 182
 Split 24, 138, 181, 182, 230, 243, 308
 Srbija 9, 14, 15, 19, 31, 36, 37, 42, 49, 51-53, 57-61, 65, 67-69, 81-83, 89, 92, 95, 97-100, 103, 104, 105, 107-111, 113-116, 120-125, 128-135, 137, 139, 141, 142, 161, 163, 166, 167, 177-180, 182, 196, 215, 217, 228, 233, 234, 236-239, 241, 242, 246, 250, 253, 254, 257, 259, 262-264, 270, 289, 293, 294, 299, 300, 302, 303, 305, 307, 310, 311, 315, 318, 319, 323-327, 329-332, 335, 340, 341, 344, 348-351, 370, 378, 380, 382, 384, 387, 389, 393, 396-399, 401-403, 405, 407, 409, 410, 411
 Srebrenica 76, 87, 91, 98, 104, 108, 122, 146, 148, 149, 151, 171, 189, 223, 259, 309
 Srednje 200, 208, 211
 Sremski Karlovci 60, 76, 188, 347, 348, 351, 371
 Srpska Vojvodina 60
 Stari Majdan 340
 Stari Vlah 37, 413
 Stolac 43, 44, 75, 98, 145, 148, 150, 169, 186, 202, 222, 277, 279, 337, 338
 Strzica 185
 Subotica 199, 260, 313
 Surčin 333
 Sušak 76, 117
 Šabac 162, 168, 181, 288
 Šamac 98, 313
 Šleska 85
 Šlezija 43
 Šopronjek 103

- Štip 181
Štrpci 211, 218, 282
Šumadija 137, 253, 254, 278, 304
- Tara 279
Tavna 53, 197, 210, 323, 326, 343
Telersdorf 103
Teslić 122, 147, 149, 171, 176, 190, 222, 316
Tešanj 52-54, 76, 97, 98, 122, 145, 147, 149, 169, 176, 185, 199, 316
Tiškovac 59
Tobut 210
Tomislavgrad 148, 186
Tovarnik 313
Travnik, 44, 47, 50, 58, 75, 98, 99, 104, 105, 119, 145, 146, 148, 150, 160, 162, 167, 170, 186, 190, 202, 210, 216, 222, 223, 257, 281, 300, 331, 338, 340, 354
Trebinje 39, 40, 53, 75, 87, 98, 104, 120, 122, 145, 148-150, 169, 180, 181, 186, 199-202, 206, 216, 228, 296, 326, 337, 338, 354, 359, 360
Trnoša 326
Trnovo 134, 217, 354, 369
Trst 40, 43, 72, 159, 160
Trubari 354
Turbe 221
Turonj 103
Turska 63, 65, 75, 139, 293
Tuzla 9, 26, 39, 43, 47, 58, 66, 68-70, 85, 87, 91, 95, 98-100, 104-106, 109, 129, 130, 146, 148, 151, 160, 162, 167, 171, 176, 180, 182-184, 186, 187, 189-192, 199, 200, 206, 210, 218, 219, 222, 223, 227, 228, 246, 254, 266, 269, 271, 272, 274, 281-284, 288, 290, 307, 309, 310, 312, 314, 316, 332, 337, 338, 341, 343, 348, 351, 354, 358, 365, 395, 403-406, 413
- Ub 181
Ugarska 73, 100, 116, 117, 314
Ulcinj 332
Ustiprača 228
Uvac 217, 228
Užice 181, 221, 223, 228, 285
- Valjevo 74, 142, 181, 223, 393
Varcar-Vakuf 76, 122, 337, 338, 354
Vardar 161, 313
Vardište 228
Vašington 114
Vareš 98, 170, 200, 208, 221, 223, 355
Velebit 348
Vetrenik 137
Visoko 64, 75, 87, 98, 145, 148, 150, 169, 184, 187, 188, 191, 202, 206, 223, 228, 249, 238, 271, 274, 281, 282, 285, 290, 312, 314, 362, 373
Višegrad 76, 98, 102, 119, 120, 122, 145, 148, 149, 150, 170, 184, 187, 188, 190, 198, 199, 202, 206, 223, 228, 249, 255, 258, 260, 278, 281, 282, 330, 338, 341, 354, 359, 398
Vitina 186
Vladimirci 181
Vlasenica 76, 104, 122, 146, 148, 149, 151, 171, 184, 187, 189, 202, 206, 228, 259, 274, 281, 282, 288, 337
Vozuća 53, 323
Vojkovići 228
Vojvodina 55, 61, 69, 70, 89, 129, 196, 215, 243, 244, 265, 307, 328, 378, 407, 454

- Vraca 228
 Vračar 369
 Vranje 181
 Vrbanja 348
 Vrbas 220
 Vrbaska Banovina 24-26, 131, 147, 171, 181, 182, 184, 185, 197, 199, 216, 219, 225, 228, 231, 256, 257, 270, 284, 287, 307, 308, 392
 Vrela 283
 Vukovar 257
- Zadar 208, 209, 333
 Zagreb 14-16, 20, 42, 56, 69, 74, 77, 85, 86, 95, 98, 110, 113, 117, 118, 120, 121, 131, 133, 141, 155, 156, 158-162, 181, 182, 185, 188, 195, 197-200, 207-209, 214, 215, 218, 224, 230, 240, 244, 255, 257, 262, 264, 269, 270, 280, 295, 306, 308, 311, 314, 348, 351, 368, 373, 374, 390, 393-400, 404, 406, 408, 409, 410, 411
 Zavala 53, 323, 326
- Zavidovići 98, 122, 170, 196, 202, 206, 207, 259, 281, 282, 291, 312
 Zelinje 189
 Zemun 56
 Zenica 76, 98, 99, 103, 145, 148, 150, 170, 180, 181, 184, 187-189, 191, 198, 199, 206, 210, 216, 223, 260, 268, 281, 311, 326, 337
 Zetska Banovina 24, 25, 147, 181, 182, 186, 257
 Zvornik 43, 47, 50, 59, 76, 122, 146, 148, 151, 171, 184, 187, 188, 189, 191, 198, 199, 206, 210, 216, 223, 260, 268, 281, 311, 326, 337
- Žegar 103, 341
 Ženeva 76, 114
 Žepče 76, 98, 145, 148, 150, 170, 187, 337, 338
 Žeravac 219
 Žitomislíci 53, 55, 57, 122, 326, 327, 332
 Županjac 76

HISTORIJSKE MONOGRAFIJE

Knjiga 18

Sonja M. Dujmović
U OGLEDALU PROMJENA –
SRPSKO GRAĐANSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI 1918–1941.

Izdavač

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo
Podgaj 6, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.iis.unsa.ba

Za izdavača

Dr. Sedad Bešlija

Lektor

Mr. Zenaida Karavdić

Prijevod rezimea na engleski jezik

Nermina Filipović

Dizajn i tehničko uređenje

Amra Mekić

Tiraž

200

Štampa

Štamparija Fojnica

Za štampariju

Mirsad Mujčić

ISBN

978-9958-649-31-8

Sarajevo, 2019.

Štampanje ove knjige podržala je Fondacija za izdavaštvo Sarajevo.